

De economisch-geografische indelingen van het CBS, 1917–1960

09

Ronald van der Bie

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2007–2008	= 2007 tot en met 2008
2007/2008	= het gemiddelde over de jaren 2007 tot en met 2008
2007/'08	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2007 en eindigend in 2008
2005/'06–2007/'08	= oogstjaar, boekjaar enz., 2005/'06 tot en met 2007/'08

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Grafimedia

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Inhoud

1. Regionale kaders	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Economisch-geografische gebieden	5
2. De LNHV-type-, 107-JVG- en 44-KNAG-indeling	7
2.1 Inleiding	7
2.2 LNHV-type indeling (1917)	7
2.3 Jeneververzorgingsgebieden (1919)	9
2.4 De KNAG-indeling (1921)	11
3. De economisch-geografische gebiedsindelingen	13
3.1 Naar 42 eenheden (1922)	13
3.2 Van 42 naar 129 gebieden	14
4. Evaluatie	16
Bijlagen	20
Bronnen	38
Literatuur	39

1. Regionale kaders

1.1 Inleiding

In 1924 bracht het CBS voor eerst cijfers naar buiten voor een ander regionaal niveau dan een wijk of buurtschap, gemeente of provincie.¹⁾ Het waren de gegevens van de beroepstelling van 1920 die het bureau publiceerde voor 42 zogeheten economisch-geografische gebieden.

Het nieuwe regionale concept was de uitdrukking van de wens van velen – binnen en buiten het CBS – voor meer eenvormigheid in de regionale afbakening. Het bureau had veel kritiek gehad op het gebrek aan uniformiteit en consistentie bij de afbakening van het gemeentelijke grondgebied in de volkstelling van 1909. De chef van de Generale Staf en leden van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) hadden grote problemen met de plaatselijke indeling. Het CBS had de gemeentebesturen de vrijheid gelaten zelf te bepalen uit welke kernen de gemeente bestond en dat bleken veelal kiesdistricten en kadastrale secties. Met die indeling konden de militairen en de geografen niet uit de voeten. De Generale Staf had bij de mobilisatie in 1914 geprobeerd een legeringstatistiek samen te stellen op basis van de plaatselijke indeling en dat was een fiasco geworden. Geografen stonden zich aan het ontbreken van een richtinggevend principe bij het vaststellen van de plaatselijke indeling. Samen met de Topografische Inrichting te Delft – een dienst van het departement van Oorlog – en het KNAG heeft het bureau de regionale afbakening gestandaardiseerd.²⁾ Sindsdien kennen we twee nieuwe niveaus van regionale analyse in CBS-statistieken: de ‘bewoonde oorden’ als het beneden-gemeentelijke niveau, en de economisch-geografische indeling als het bovengemeentelijke niveau.³⁾

De totstandkoming van de eerste economisch-geografische indeling in 42 gebieden (hierna 42-EGG), dat is hier het onderwerp. Deze indeling heeft een basisvorm gekend, een economisch-geografische indeling in 44 gebieden (1921). Dat was een ontwerp van het KNAG. Als historische voorgangers van de 42-EGG zijn te noemen een type-indeling van ons land in landbouw-, nijverheids- en visserijgemeenten, samengesteld voor de analyse van de beroepssterftestatistiek (1917) en een indeling in 107 zogeheten jeneververzorgingsgebieden (1919), die is gemaakt bij de herziening van de statistiek van het verbruik van gedistilleerd. Deze indelingen worden besproken in hoofdstuk 2.

In hoofdstuk 3 wordt beschreven op welke wijze de indeling in 42 economisch-geografische gebieden tot stand is gekomen en op welke wijze en om welke redenen deze indeling later enkele malen is aangepast. Alle aanpassingen die er sinds het eerste ontwerp in 1922 aan zijn gedaan, tot het prototype van de laatste versie, de indeling in 129 gebieden (1961), komen aan de beurt.

¹⁾ Vanouds is in de volkstellingen een onderscheid gemaakt tussen mensen die binnen de kom (wijken, buurtschappen) en buiten de kom (idem) woonden. In 1909, toen het CBS verantwoordelijk was voor publicatie van de volkstellinggegevens, was dit onderscheid komen te vervallen. Vliegen, ‘Regionalisering’, 239–240.

²⁾ Wellicht verklaart de bijzondere aandacht voor de regionale factor de komst van militairen in de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS). Specifieke expertise op het gebied van de militaire geografie had het CCS-lid M.H.J. Plantenga (1842–1901), sous-chef van de Generale Staf, oud-docent aan de Koninklijke Militaire Academie en schrijver van vele boeken over militaire aardrijkskunde en statistiek. R.J. van der Bie, *De macht van de statistiek*. (Den Haag 2009, te verschijnen)

³⁾ Samen met de Topografische Inrichting te Delft, de latere Topografische Dienst, en de geografen van het KNAG heeft het bureau de afbakening van wijken en buurten in gemeenten gestandaardiseerd. Nieuw was het concept ‘bewoonde oorden’. Dat zijn ‘groepen huizen die onder een gezamenlijke naam bekend staan’, en dat konden steden zijn, dorpen, gehuchten, buurtschappen of ‘vlekken’. De contouren van deze oorden werden vanaf een topografische kaart getrokken. Vliegen. ‘Regionalisering’, 241. De geestelijk vader van dit nieuwe concept was de directeur van de Topografische Inrichting J.J.C. van Dijk, een voormalige legerkapitein en docent militair recht aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Als minister van Defensie was hij in 1922 verantwoordelijk voor de *Dienstplichtwet*. Schulten, ‘Van Dijk’.

1.2 Economisch-geografische gebieden

De indeling in 42 economisch-geografische gebieden is één van de oudste niet-administratieve indelingen. Het ontwerp dateert van december 1921. De indeling is gemaakt voor de publicatie van de gegevens van de beroepstelling van 1920.

Het concept 'economisch-geografisch gebied' was van dr. H. Blink, privaatchoort in de aardrijkskunde aan de universiteit van Leiden en wetenschappelijk ambtenaar op het ministerie van Landbouw, nijverheid en handel, en de ontwerper van de landbouwgebiedsindeling (1912). Hij beschreef een economisch-geografisch gebied als een 'eenheid met een inwendig gelijksoortig economisch karakter' (...) 'die inwendig een zooveel mogelijke homogeniteit bezitten.' Zulke gebieden waren samen te stellen uit de kleinste administratieve eenheden, de gemeenten, die niet louter historisch zijn ontstaan, maar 'ook zijn samengegroeid met onze voorstellingen en begrippen van plaatsaanduiding', en, 'om administratieve redenen sluiten de statistische gegevens zich hierbij aan.'⁴⁾ Door het aan elkaar schakelen van gelijksoortige gemeenten was zo'n economisch-geografisch gebied te bouwen.

Blink schreef zijn eerste versie van de landbouwgebiedsindeling in 1903 als lid van de Commissie om herziening der landbouwstatistiek. Hij groepeerde gemeenten binnen een provincie tot grotere eenheden op grond van hun agronomische gelijksoortigheid, d.w.z. tot gebieden die overeenkomst vertoonden in bodemgesteldheid en de aard en inrichting van de agrarische bedrijven. Die gebieden noemde hij economisch-geografische landbouweenheden. De indeling in 83 landbouwgebieden is sinds 1912 toegepast in de publicaties van de Directie van de Landbouw.

Het idee om de beroepstellinggegevens niet voor (groottegroepen van) gemeenten en provincies maar voor economisch-geografische gebieden te publiceren heeft de CCS ontleend aan plannen van K. Lindner, wiskundig-adviseur (actuaris) bij de Rijksverzekeringsbank. De RVB was in 1921 al gevorderd met plannen voor een territoriale bewerking van de ongevallenstatistiek. Lindner had een schema ontworpen met een indeling van ons land in 33 gebieden en had daar het oordeel van de Centrale Commissie voor de Statistiek over gevraagd.⁵⁾ CBS-directeur H.W. Methorst was onder de indruk van het idee en wilde de publicatie van de beroepstellinggegevens in een nieuw regionaal-statistisch kader wel overwegen, om diverse redenen. Ten eerste waren de provinciegrenzen staatkundig-historisch ontstaan maar hadden economisch geen enkele betekenis. Een streeksgewijze benadering, waarin de gegevens van gemeenten die een aaneengesloten gebied vormden bij elkaar geteld werden, lag meer voor de hand. Daarmee vertolkte Methorst breder levende gevoelens bij beleidsmakers over de efficiëntie van bestuurlijke indelingen; diezelfde argumenten van 'doelmatig bestuur en beheer' werden in de jaren twintig gebruikt bij de herindeling van gemeenten. Daar kwam bij dat de bestaande indeling in gemeentegrootteklassen ook niet ideaal was. Door het optellen van de gegevens van gemeenten die weliswaar in een bepaalde grootteklasse vielen maar door hun ligging in het noorden, zuiden of zuidwesten toch sterk konden verschillen, werden veelal zeer heterogene zaken bij elkaar geteld. Door ten slotte de beroepstellinggegevens niet meer voor alle gemeenten te hoeven bewerken en te publiceren, kon Methorst enkele tienduizenden guldens op de druk- en arbeidskosten besparen.⁶⁾

Methorst legde het idee in handen van een speciale Subcommissie van de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS). CCS-leden van de Subcommissie waren H.B. Greven (voorzitter), J.R.B. de Roos (secretaris), W. Groenemeyer, Ph. Falkenburg, E. Kleerekoper, H.W. Methorst, R.H. Saltet, J.W.S.A. Versteeg, N.J.E. de Voogt en C.J.Ph. Zaalberg. Toegevoegde externe deskundigen waren dr. J.C. Ramaer en A. Brandes Sz. (beiden KNAG), K. Lindner (Rijksverzekeringsbank), dr. H. Blink (Vereeniging voor de Economische Geografie) en J. Smid (referendaris op het ministerie van landbouw, het voormalige hoofd van het bureau voor de landbouwstatistiek van de Directie van de Landbouw).⁷⁾

Homogeen, dat wil zeggen met een 'inwendig gelijksoortig karakter', moest een economisch-geografisch gebied volgens Blink bij voorkeur zijn; beredeneerde 'clusters van plaatselijke gemeenten, gevormd 'in economisch opzicht als ononderbroken natuurlijk

⁴⁾ Blink, *Opkomst van Nederland*, 11.

⁵⁾ *Jaarverslag CCS 1921*.

⁶⁾ Vliegen, 'Regionalisering', 232.

⁷⁾ Lindner en Smid zouden later toetreden tot de CCS. Smid al in 1921, Lindner in 1932.

samenhangende landstreken'. De commissieleden konden op dat moment nog geen gebruik maken van objectieve indelingscriteria. Met een indeling naar stedelijkheid, verschillen naar grondsoort en het hiermee samenhangende agrarische bedrijfstype hield het wel op. Praktische overwegingen gaven dan ook de doorslag bij de toewijzing van gemeenten aan de regionale eenheden en de economisch-geografische indeling in 42 gebieden is volledig geënt op Blinks landbouwgebieden, met één belangrijk verschil: Blink had de provinciegrenzen in tact gelaten. In de 42-EGG zijn deze grenzen genegeerd, ofschoon in het oorspronkelijke plan de provinciegrenzen behouden zouden blijven.⁸⁾ 'Een landbouwindeling met uitgelichte grote bevolkingsconcentraties en industriegebieden', heeft adjunct-directeur van het CBS J.Ch.W. Verstege de eerste economisch-geografische indeling van het CBS eens genoemd.⁹⁾

Het dynamische karakter van het concept kwam al spoedig aan het licht. De eis van homogeniteit dwong voortdurend tot clusteraanpassingen, bijvoorbeeld bij voortschrijdende industrialisering, bevolkingsgroei en verstedelijking, die bleken bij de periodieke volks- en beroepstellingen. De indelingen zijn rondom publicatie van nieuwe volkstellinggegevens dan ook regelmatig herzien.

De indeling in 42 economisch-geografische gebieden is in 1939 uitgebreid naar 54 gebieden. Een aantal bij nader inzien heterogene gebieden is verdeeld, gebieden die twee provincies doorsneden zijn op de provinciegrens gesplitst. Door de provinciegrenzen te herstellen, werd het statische karakter van de indeling vergroot en konden de statistische gegevens gepubliceerd worden in een vorm die tegemoet kwam aan de wensen van beleidscentra als de Kamers van Koophandel, de Economisch-Technologische Instituten en Streekplandiensten. Voor de publicatie van de volkstellinggegevens van 1947 is het aantal economisch-geografische gebieden vergroot tot 61, en vier jaar later tot 78. Dat was voor de regionale bewerking van de gegevens van de bedrijfstelling van 1950. Enkele grote, geürbaniseerde gemeenten (norm: minstens 100 duizend inwoners) zijn als nieuwe economisch-geografische eenheden apart gezet.

Uiteindelijk heeft het CBS in 1961 samen met de regionale planbureaus een indeling gemaakt in 129 gebieden (129-EGG) die in overeenstemming was met de streekindelingen die in deze beleidscentra circuleerden. Gemeenten werden daarvoor ingedeeld naar de graad van industrialisering en verstedelijking. Praktische overwegingen hadden destijds de doorslag gegeven bij het indelen van gemeenten bij de regionale eenheden, praktische overwegingen waren het ook steeds geweest om het ontwerp te wijzigen; omwille van de vergelijkbaarheid aan te passen aan elders gebruikte indelingen, en om de vergelijking met provinciale tabellen. Voor het eerst werd de indeling niet meer gewijzigd in de geest van het eerste ontwerp, maar werd de grondslag van de indeling aangepast.

Al die aanpassingen zorgden er wel voor dat de gegevens per economisch-geografisch gebied door de tijd heen niet vergelijkbaar waren. Het is één van de redenen waarom het concept maar weinig is gebruikt.

⁸⁾ Archief CCS, Rapport der Subcommissie voor de Volkstelling (Beroepstelling), 1921.

⁹⁾ Verstege, *Het regionale element*, 15.

2. De LNHV-type-, 107-JVG- en 44-KNAG-indeling

2.1 Inleiding

Behalve de indeling in landbouwgebieden zijn nóg vier gebiedsindelingen ouder dan de 42-EGG. De eerste is de verdeling van ons land in zogeheten landbouwstelsels, ontworpen door de landbouwkundige dr. W.C.H. Staring. Deze wilde de toegankelijkheid van de agrarische productiestatistiek verbeteren door deze gegevens niet meer te publiceren per bestuurlijke eenheid (gemeente) maar voor landbouwkundige eenheden, de zogeheten landbouwstelsels. Zo'n landbouwstelsel was een streek met eigen kenmerken, bijvoorbeeld lokale gebruiken waarnaar het land werd verbouwd en het vee werd gehouden. Staring onderscheidde 19 stelsels, naar de vorm van bodemgebruik, de ligging van de grond ten opzichte van water en naar het bestaan van heersende landbouwmethoden zoals de rijenteelt in de Groningse veenkoloniën, de boomgaarden op de rivierklei van de Betuwe en het drieslagstelsel op de zandgronden. De beschrijving van zijn landbouwstelsels publiceerde hij in het *Verslag van de landbouw in Nederland* van 1863, waarvan hij sinds 1861 redacteur was.

De andere drie zijn een indeling van alle gemeenten in ons land in landbouw-, nijverheid-, handels- en visserijgemeenten, samengesteld voor de publicatie van de beroepssterftestatistiek (1917) (2.2); een indeling van alle Nederlandse gemeenten in 107 zogeheten jeneververzorgingsgebieden (1919), gemaakt ten behoeve van de nieuwe CBS-statistiek van het verbruik van veraccijnsd gedistilleerd (2.3); en het voorontwerp van de eerste economisch-geografische indeling (1921). Het gaat dan om een indeling in 44 gebieden die is gemaakt door een speciale commissie van het KNAG (2.4). Deze indelingen zijn vrij onbekend en beschrijvingen ervan zoekt men tot dusverre tevergeefs in overzichtspublicaties.¹⁰⁾

2.2 LNHV-type-indeling (1917)

Dr. Rudolph Saltet was in ons land de eerste die over de beroepssterfte publiceerde. Saltet was de eerste directeur van de gemeentelijke gezondheidsdienst te Amsterdam en lid van de Centrale Commissie voor de Statistiek (1892). De belangstelling voor de beroepssterfte koppelde Saltet aan de toenemende aandacht voor het lot van de arbeider, voor de omstandigheden waaronder deze leefde en werkte en voor het toezicht daarop door de Arbeidsinspectie.

Het beroepssterfte-onderzoek van het CBS was pionieronderzoek. Dergelijk onderzoek was op het moment dat Saltet er in 1893 in de CCS voor aftrapte nog vrij weinig gedaan. Saltet kende nog maar vier studies: twee Engelse, door W. Farr (referentiejaren 1860–1871) en Ogle (1880–1882), een Zwitsers, door Kummer (1879–1882) en een Frans door J. Bertillon, de directeur van het gemeentelijke bureau voor de statistiek te Parijs (1885–1889). Het eerste onderzoek waarover de CCS rapporteerde, was de *Statistiek der sterfte in de jaren 1891–1892, met onderscheiding naar beroep, leeftijd en doodsoorzaken*. Het was een onderzoek onder mannen van 18 tot 50 jaar. De uitkomsten van het onderzoek zijn gepubliceerd als 'Aanhangsel' bij de *Maandcijfers* van 1896. Het onderzoek is in 1898, 1906, 1912 en 1917 herhaald. In het laatste jaar presenteerde het CBS de sterftegegevens van mannen (18–65 jaar) met een beroep voor de jaren 1908/1911 in 94 beroepscategorieën, gestandaardiseerd¹¹⁾, voor vijf leeftijdscategorieën (18–24 jaar, 25–34 jaar, 35–44 jaar, 45–54 jaar, 55–64 jaar), naar de positie in het beroep¹²⁾, voor vijftien hoofdcategorieën doodsoorzaken en voor vier typen gemeente, te

¹⁰⁾ Zowel Van Batenburg, 'Regionaliteit', 11, als Vliegen, 'Regionalisering', 232, en Van Assen en Van der Heijde, *Regionale indelingen*, noemen de indeling niet.

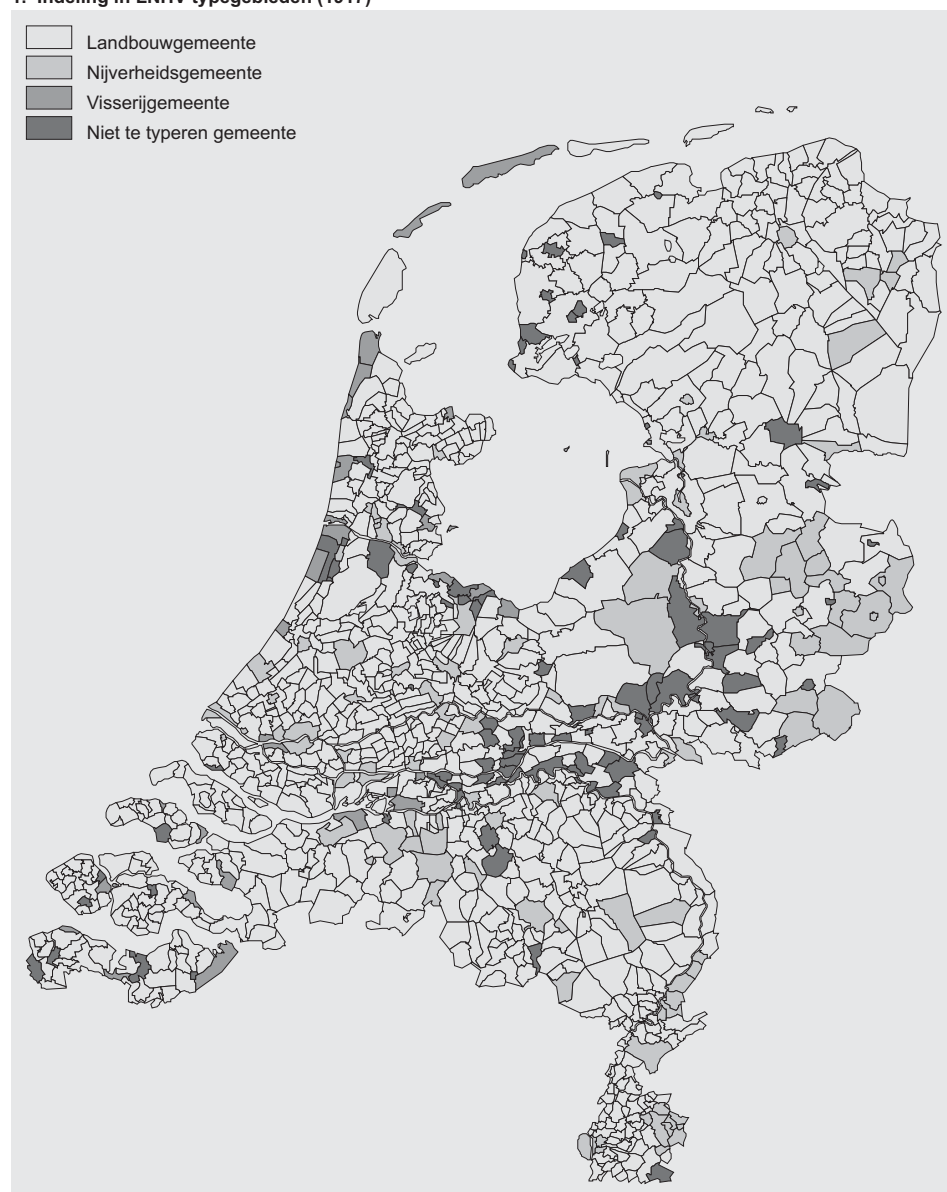
¹¹⁾ Gestandaardiseerd, d.w.z. gecorrigeerd voor verschillen in de samenstelling van de bevolking naar de leeftijd.

¹²⁾ Het onderscheid was in patroonsgroepen (categorieën A en B in de beroepstelling) en personen in dienstbetrekking (categorieën C en D, minimumaantal personen 2 000).

weten nijverheidsgemeenten, landbouwgemeenten, visserijcentra en een restgroep niet te typeren gemeenten. Deze laatste categorie is nog gesplitst in gemeenten van het plattelands- en het stedelijke type. De regionale opstelling van de sterftegegevens was naar het voorbeeld van de Britse sterftestatistiek.¹³⁾

Aan de typering van gemeenten lag geen enkel objectiverend principe ten grondslag. De gemeenten zijn aan één van de vier typen toegewezen op grond van hun economische uitstraling. De feitelijke indeling van de gemeenten gebeurde op basis van adviezen van de ambtenaren van de provinciale besturen. Methorst had contact gezocht met de commissarissen van de koningin in de provincies. Elk van hen gaf een ambtenaar de opdracht om voor elke gemeente in de provincie aan te geven of die een plattelands- of een stedelijk karakter had. Dat deden zij door op een lijst met gemeentenamen een S. of een P. achter de naam van de gemeente te plaatsen. Een L., N., H., of V. achter de naam typeerde de gemeente vervolgens als landbouw-, nijverheids-, handels- of visserijgemeente. Als de gemeente twee letters verdiende, moest de letter worden onderstreept die de gemeente het beste typeerde. De directeur-generaal van de Arbeid en de directeur-generaal van den Landbouw brachten naderhand nog enkele correcties aan op de lijst. De leden van de Subcommissie voor de beroepssterftestatistiek deelden vervolgens

1. Indeling in LNHV-typegebieden (1917)

¹³⁾ Jaarverslag CCS 1915, bijlage VII, 61–72.

de gemeenten definitief in. De handelsgemeente was volgens de Subcommissie niet zuiver te begrenzen en kwam als type te vervallen. Tot slot zijn de grote gemeenten nog apart gezet in gemeenten met 100 duizend en meer inwoners en gemeenten van 50 duizend tot 100 duizend inwoners.

Uiteindelijk zijn 881 landbouwgemeenten, 104 nijverheidsgemeenten en 32 visserijgemeenten onderscheiden. 93 gemeenten waren niet te typeren. Ik noem de indeling de LNV-type-indeling. (kaart 1)

2.3 Jeneververzorgingsgebieden (1919)

Een nieuwe publicatie van de statistiek van het verbruik van veraccijnsd gedistilleerd lag aan de basis van de vorming van de clusterindeling. Op de publicatie van deze gegevens, jaarlijks in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, was al lange tijd veel kritiek. Het ¹⁴⁾ ministerie van Binnenlandse Zaken publiceerde de verbruiksgegevens voor elk van de ruim 1 100 gemeenten, in liters per hoofd van de bevolking. Maar de gegevens waarop de statistiek was gegrond, waren betwist. De registratie van de basisgegevens – het vervoer van een minimumhoeveelheid gedistilleerd, waarvoor een zogeheten geleidebiljet nodig was – was gebrekkig. Drankhandelaren, tappers, slijters en consumenten ontboden de controles op het vervoer op grote schaal. Kleine hoeveelheden mochten bovendien zonder een geleideformulier worden meegenomen en elders worden genuttigd. Die hoeveelheden bleven dan geboekt in de gemeente. In marktplaatsen dronken bovendien de marktbezoekers een flink deel van de drankvoorraad. Ook in garnizoensteden was het verbruik hoog. Gelegerde militairen stonden er niet ingeschreven maar dronken in de cafés wel de jenever op en hun verbruik telde mee bij het bepalen van het gemiddelde verbruik in de gemeente. Het verbruik in deze marktplaatsen, garnizoensteden en in plaatsen met veel vreemdelingenverkeer is dan ook overschat. De verbruikcijfers zijn dan ook altijd zeer bekritiseerd. Vanwege de kritiek heeft het ministerie de statistiek na 1899 niet meer gepubliceerd.

Maar er is altijd veel vraag gebleven naar de cijfers. Drankbestrijdersverenigingen vroegen het ministerie regelmatig om voortzetting van de publicatie. In 1917 had ook de Amsterdamse hoofdcommissaris van politie P.M. Roest van Limburg belangstelling voor de verbruiksgegevens. Hij wilde zijn lokale openbare-ordehandhavingsbeleid erop baseren. Twee keer vroeg hij de minister van Binnenlandse Zaken, W.M.F. Treub, om de verbruiksgegevens. Deze kwam er op zijn beurt mee bij CBS-directeur Methorst. Die zag grote kansen voor het bureau. Hij kreeg, na aanvankelijke aarzelingen, ook de Centrale Commissie voor de Statistiek mee. Sindsdien is het CBS verantwoordelijk geworden voor publicatie van de verbruiksstatistiek. Treub gaf het bureau de opdracht te zorgen voor een wetenschappelijk verantwoorde uitgave, waarin precies uitgelegd werd wat de cijfers waard waren en wat die cijfers wel en niet vertelden.

Het belangrijkste probleem, de overconsumptie in de marktcentra, hoopte Methorst op te lossen door de gegevens niet meer te publiceren per gemeente, maar voor clusters van gemeenten die 'in economisch opzicht (markt- of fabriekscentra, streken met eenzelfde industrie, of uit een landbouwkundig oogpunt gelijksoortig) of uit oogpunt van verkeer in zekere zin één geheel vormen.'¹⁵⁾ Een prototype van een indeling in verzorgingsgebieden rondom een stedelijke kern werd het, de oudste van ons land.¹⁶⁾ Het zijn uiteindelijk 107 gebieden geworden, gevormd rond een grote marktplaats of verzorgingscentrum. Provinciegrenzen zijn niet in acht genomen.

In Limburg zijn tien van deze zogeheten jeneververzorgingsgebieden (JVG) samengesteld rond de gemeenten Gennep, Gulpen, Maastricht, Heerlen, Roermond, Sittard, Vaals, Valkenburg, Venlo en Weert. In Zeeland zijn de gemeenten van elk eiland in één groep bij elkaar gezet. Tholen en Sint-Philipsland zijn getrokken bij JVG-gebied Bergen op Zoom. Oost- en West-Zeeuwsch-Vlaanderen zijn gesplitst op de Braakman, een diepe, in 1952 ingepolderde zeearm, op de grens van de gemeenten Biervliet en Hoek. Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen is gesplitst in IJzendijke, Oostburg en Sas van Gent

¹⁴⁾ Uitvoerig over de statistiek en de indeling in jeneververzorgingsgebieden ben ik in mijn 'The official debate'.

¹⁵⁾ CBS, 'Verbruik over 1913', 2.

¹⁶⁾ Van der Bie, *Met jenever als basis*.

(Philippine), Oostelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in Hulst, Terneuzen en Sas van Gent (Sas van Gent en Westdorpe). Ook in Gelderland zijn nieuwe gebieden gevormd rond een grotere gemeente, waaronder Arnhem en Wageningen. Het voormalige landbouwgebied Eemland, bestaande uit de plaatsen Bunschoten en Eemnes, is met Hoevelaken en delen van het Utrechtse zandgebied rond Amersfoort gevormd tot het nieuwe JVG-gebied Amersfoort.

Voor de provincie Groningen werd gekozen voor een vereenvoudiging van de landbouw-indeling. Het betekent dat daar aan de indeling naar bodemgesteldheid (zand- en veenstreken, kleistreken) is vastgehouden. Alleen de stad Groningen viel er als middelpunt van verkeer buiten. Voor Friesland kozen de commissieleden niet de meest ideale indeling. Door hun uitgestrektheid konden enkele plattelandsgemeenten beter gesplitst worden, maar de verbruikscijfers, die per gemeente zijn verzameld, stonden zo'n splitsing niet toe. Om praktische redenen kozen de CBS-onderzoekers daarom voor een indeling in zeven groepen. Niet meer dan acht landbouwgebieden zijn als gemeentecusters in tact gebleven.¹⁷⁾ De landbouwgebieden waren nog op de provinciegrenzen gescheiden, bij de samenstelling van de JVG-gebieden zijn de provinciegrenzen losgelaten; behalve in Friesland. (kaart 2)

2. Indeling in 107 JVG-gebieden (1919)

¹⁷⁾ Het zijn de landbouwgebieden met de nummers 9 (Ameland en Schiermonnikoog), 54 (Gooiland), 65 (Hoekse Waard), 67 (Goeree en Overflakkee), 69 (Schouwen en Duiveland), 70 (Noord-Beveland), 71 (Zuid-Beveland) en 72 (Walcheren).

Het CBS heeft het verbruik per verzorgingsgebied en de verschillen in verbruik tussen de diverse gebieden ook getracht te verklaren, steunend op wat de rapporteurs – belastingontvangers, drankwetinspecteurs en burgemeesters ter plaatse – daarover hadden te melden. Over het algemeen koppelden de informanten een hoog verbruik aan hoge lonen. Een laag verbruik werd toegeschreven aan lage lonen, de invloed van drankbestrijdersverenigingen en de aanwezigheid van vakverenigingen. Regionale patronen in het gedistilleerdverbruik verklaarden zij uit bijzondere lokale omstandigheden, zoals een geregeld en druk marktbezoek, een omvangrijk vreemdelingenverkeer en verschillen in bestaansmiddelen. Zo ontstonden thematische sociogrammen.¹⁸⁾

Het CBS heeft de nieuwe verbruiksstatistiek tussen 1920 en 1921 tweemaal gepubliceerd, als bijlage bij het *Maandschrift*. Referentiejaar waren 1913 (publicatie in 1920) en 1916, 1917, 1918 (publicatie in 1921). De publicatie is sindsdien niet meer verschenen. De verwerkte gegevens over het jaar 1920 heeft het CBS in typescript beschikbaar gehouden en zijn nooit gepubliceerd. Bezuinigingen waren de reden om te stoppen met de publicatie.¹⁹⁾

2.4 De 44-KNAG-indeling (1921)

Aan de basis van het allereerste ontwerp van een economisch-geografische indeling lag een indeling in 33 gebieden, in 1921 gemaakt door de eerdergenoemde Lindner. Deze had het schema van zijn indeling voor commentaar naar CBS-directeur Methorst gestuurd. Die bracht het ter sprake in een vergadering van de CCS. Het schema van Lindner zat als bijlage bij een brief van Methorst aan de CCS. Helaas is het schema niet meer in het CBS-archief te vinden en het zat ook niet meer als bijlage in het jaarverslag, want door bezuinigingen op de drukkosten werden vanaf 1920 geen bijlagen meer in de jaarverslagen opgenomen.

De CCS legde het schema van Lindner op zijn beurt ter beoordeling voor aan de Commissie voor Nederland van het KNAG, die onder voorzitterschap stond van de waterstaatkundig ingenieur dr. J.C. Ramaer. Deze commissie had het schema geamendeerd en voorgesteld het aantal gebieden uit te breiden tot 44. In haar brief aan de CCS van 11 november 1921 stuurde de KNAG-commissie het nieuwe schema mee.²⁰⁾

De 44 geselecteerde gebieden zijn onderscheiden 'op het gebied van graanbouw, tuinbouw, veeteelt, mijnbouw en industrie van verschillende soort'. Daarmee was de volmaakte indeling niet te bereiken, schreef A. Brandes Sz., secretaris van de KNAG-commissie. 'Een ieder die zich met deze materie bezig houdt, zal haar op een andere wijze oplossen. Wij hebben er intusschen naar gestreefd de deelen zo groot mogelijk te maken, maar toch meenen wij, dat de hoeveelheid der door ons voorgestelde deelen een minimum is. Steden als Maastricht, Haarlem en andere hebben een van de omliggende streek zoo verschillend economisch leven, dat zij o.i. afzonderlijk gehouden behooren te worden.'

Los van bodem en bestaansbronnen hebben de commissieleden ook rekening willen houden met het niet te operationaliseren begrip volksaard. 'De aard der Friezen b.v. is zoo geheel anders dan die der bewoners van de omliggende landschappen, dat wij hen afzonderlijk hebben gehouden in de groepen I-III' en: 'De Waddeneilanden zijn met Wieringen en Urk in één groep vereenigd daar zij in bodem overeenstemmen en veelal ook in hoofdzaak Friesche bevolking hebben.' Overflakkee is niet bij Zeeland ingedeeld, maar bij de Zuid-Hollandse eilanden gelaten, 'omdat grond en volk gelijk zijn aan de Hoekse Waard'.

Deze 44-KNAG-indeling heeft een hybride vorm. De indeling is iets tussen een zonale indeling en een categoriale indeling. De meeste gemeentegroepen waren aaneengesloten clusters van gemeenten onder een gemeenschappelijk kenmerk. Dat kon een uiterlijk kenmerk zijn zoals in gebied nr. 15, dat de Streek der buitenverblijven ('Villabuurt') is genoemd en gemeenten in Noord-Holland, Utrecht en Gelderland omvatte; een economisch-geografisch kenmerk, zoals de industrie in de Zaanstreek en

¹⁸⁾ Van der Bie, *Met jenever als basis*, 3.

¹⁹⁾ Van der Bie, 'Drankgebruik'.

²⁰⁾ Archief CCS, dossier Volkstelling 1920 (niet geïnventariseerd).

de Mijnstreek, of een fysisch-geografisch kenmerk. Voorbeelden van deze laatste groepering zijn het langgerekte duingebied in Noord- en Zuid-Holland en twee gebieden in Noord- en Zuid-Holland met veenpolders en droogmakerijen. Een aantal gebieden is ook gevormd door rivierlopen te volgen. Onderscheiden zijn onder meer de stroomgebieden van de IJssel, de Maas, de Oude Rijn, de Kromme Rijn en de Noord, Merwede en Hollandse IJssel. Ten slotte zijn de Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Haarlem, Nijmegen en Groningen, al dan niet met hun annexen, als aparte gebieden onderscheiden, omdat deze steden vanwege duidelijk afwijkende bestaansbronnen niet pasten in de fysisch-geografische omgeving.

Een klein aantal gemeenten is om dezelfde reden bij elkaar gezet, maar maakten samen geen gesloten gebied. Voorbeelden van deze categoriale clusters zijn het gebied Maastricht, Venlo en Roermond en de Brabantse industriegebieden met Tilburg, Eindhoven, Helmond en 's-Hertogenbosch (nr. 36), die verspreid om het grote cluster nr. 39 (het Dommel- en Aagebied) heen liggen, maar er ook middenin (Eindhoven). De Mijnstreek in het zuiden van Limburg is aangevuld met Geleen, Sittard 'dat op den duur het middelpunt der mijnstreek zal zijn' en Broek-Sittard, 'als eiland in het overige Limburg'. En ook de duinstreek langs de kust is door de agglomeratie Den Haag (met Rijswijk, Loosduinen en Voorburg) onderbroken. (kaart 3)

3. Indeling in 44 KNAG-gebieden (1921)

3. De economisch-geografische gebiedsindelingen

3.1 Naar 42 eenheden (1922)

Alle fraaie noties over homogeniteit ten spijt, is de eerste economisch-geografische indeling in 42 gebieden (1922) op volstrekt intuïtieve wijze tot stand gekomen. De samenstellers hebben de eenvoudigweg de landbouwgebiedsindeling van Blink genomen en vanaf de kaart nieuwe gebiedsgrenzen getrokken. De wijzigingen pasten gemakkelijk op een half A4-tje.

De te vormen gebieden moesten in economisch opzicht ononderbroken natuurlijk samenhangende gebieden zijn. Goede regionale statistische informatie om zo'n indeling tot stand te brengen was er evenwel nog niet. Om die reden gingen de ontwerpers uit van algemene principes van landschappelijke differentiatie naar economische en fysisch-geografische kenmerken. Voor het trekken van de grenzen van deze gebieden heeft de ontwerpcommissie zich uiteindelijk georiënteerd op de landbouwindeling van Blink.²¹⁾

4. Indeling in 42 EGG-gebieden (1922)

²¹⁾ CBS, 'Herziene indeling', 205. Raets, en Van Batenburg, 'Regionale indelingen', 125.

In de vergadering van 1 december 1921 vond de definitieve toewijzing van gemeenten aan de gemeentegroepen plaats. Op het kladje met de notulen van de vergadering, waarop de definitieve indeling is vastgesteld, staat precies opgeschreven welke landbouwgebieden bij elkaar genomen zijn en welke gemeenten voor de gelegenheid bij andere clusters zijn ingedeeld.²³⁾

Een groot aantal agrarische gebieden is geheel, soms opgesplitst in twee of drie, in uitzonderlijke gevallen in meer gebieden, samengevoegd tot 27 grotere clusters. Provinciegrenzen zijn genegeerd, alle natte gemeenten (Marken, Wieringen, Ameland, Terschelling, Texel, Vlieland, Schiermonnikoog, Urk) zijn bij elkaar genomen. Zes stedelijke agglomeraties van 100 duizend of meer inwoners rondom de grote steden en negen industriestroken zijn als aparte economisch-geografische gebieden onderscheiden. De stedelijke agglomeraties zijn de stad Groningen, Amsterdam, dat op 1 januari 1921 formeel nog was uitgebreid met de gemeenten Buiksloot, Ransdorp, Nieuwendam, Watergraafsmeer en Sloten; Utrecht, met Zuijlen, Jutphaas en Oudenrijn; 's-Gravenhage met Rijswijk en Voorburg; Rotterdam en het gebied Arnhem, Nijmegen, Wageningen, Doorwerth, Rozendaal, Rheden, Renkum.

De drie noordelijke provincies zijn het meest ingrijpend aangepakt. Het aantal landbouwgebieden was er groot dankzij de bijzondere bodemstructuur met weide-, zand, (zee)klei- en veenstreken. Het aantal gebieden in Groningen daalde van twaalf naar vier, in Friesland ging het van vijf naar vier, in Drenthe van vier naar drie. Limburg, dat qua bodemstructuur minder divers was en in 1912 in slechts twee landbouwgebieden verdeeld was, Noord- en Zuid-Limburg, is verdeeld in drie gebieden, met de Mijnstreek als nieuw economisch-geografisch gebied. (*kaart 4*)

3.2 Van 42 naar 129 gebieden

De gebieden die waren gevormd, vertoonden volgens de secretaris van de Subcommissie voor de economisch-geografische indeeling, de Wageningse hoogleraar dr. G. Minderhoud, 'een min of meer natuurlijk-samenhangende vorm van economische activiteit.'²⁴⁾ Toch was te weinig rekening gehouden met het dynamische karakter van het economisch leven. De samenstellers van de 42-EGG hadden aangenomen dat sprake zou zijn van 'blijvende homogeniteit' van de gebieden, maar die aanname was niet houdbaar gebleken. Dankzij betere verkeersmogelijkheden werkten bijvoorbeeld steeds meer mensen in gemeenten waar zij niet woonden. Voor een overzicht van de ruimtelijke spreiding van werkenden op basis van de bedrijfsstelling voldeed de oude indeling niet meer. De indeling is dan ook in 1939 aangepast.

Ingrijpende aanpassingen aan de bestaande indeling heeft de subcommissie wel overwogen, maar de eis van continuïteit dwong aanvankelijk tot 'bescheiden correcties'. Tien gebieden zijn gesplitst in 22 nieuwe gebieden, twee gebieden zijn uitgebreid. In zes 42-EGG-gebieden zijn de provinciegrenzen hersteld en is het statische karakter van de indeling vergroot. De andere gebieden zijn om diverse redenen gesplitst: omdat het gebied een 'eigen (economisch) karakter' had, sterk verstedelijkt was of door zijn omvang ruimtelijk te sterk gedifferentieerd was.

In 1947, 1951 en 1960 zijn nieuwe aanpassingen gadaan, meestal na grote tellingen. De economisch-geografische gebieden die nog uit gemeenten uit twee provincies bestonden, zijn definitief op de provinciegrenzen gescheiden; gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners zijn afgezonderd; door meervoudige afsplitsing ontstane restgemeenten, zoals Meppel en Werkendam, zijn in grotere eenheden ondergebracht.

Planologische overwegingen speelden een rol bij de laatste grote aanpassing in 1960. Uitgangspunt was dat de nieuwe gebiedsindeling was afgestemd op de regionale kaders die de diverse onderzoekscentra in de provincies voor hun onderzoek hanteerden, zoals grootstedelijke agglomeraties, streekplangebieden, probleemgebieden etc. Tegelijkertijd is de grondslag voor de indeling aangepast. Gemeenten zijn toegewezen aan hun thematische cluster op grond van de mate van industrialisatie en verstedelijking. De samenstellers van de nieuwe indeling construeerden 129 gebieden op basis van de mate

²²⁾ Archief CCS, Rapport der Subcommissie voor de Volkstelling (Beroepstelling), 1921.

²³⁾ Archief CBS, inv.nr 670.

van urbanisatie en industrialisatie. De hoofdcategorieën waren: 1. gebieden met een hoge urbanisatie- en/of industrialisatiegraad, 2. gebieden met een nog sterk agrarisch karakter en 3. gebieden met een gemengd agrarisch-industrieel en/of urbaan karakter.²⁵⁾

²⁴⁾ Gebieden met een hoge urbanisatie- en/of industrialisatiegraad zijn de nrs. 2, 7, 8, 11, 15, 23, 24, 27, 29, 33, 35, 36, 39, 44, 46, 47, 55, 58–61, 63, 64, 66, 67, 69–71, 76, 79, 80, 82, 84, 85, 87–89, 95, 103, 106–108, 109, 113–115, 121, 124–126. Gebieden met een agrarisch karakter: nrs. 1, 3, 5, 6, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 19, 21, 25, 26, 28, 37, 38, 41, 42, 45, 49, 50, 51, 53–54, 56, 68, 72, 75, 77, 81, 83, 90, 92–94, 96–98, 100, 101, 105, 118–120, 123. Gebieden met een gemengd agrarisch-industrieel en/of urbaan karakter zijn de overige gebieden: nrs. 4, 14, 18, 20, 22, 30–32, 34, 40, 43, 48, 52, 57, 62, 65, 73–74, 78, 86, 91, 99, 102, 104, 110–112, 116–117, 122, 127. CBS, *Herziene indeling*, 3.

4. Evaluatie

In de jaren twintig van de vorige eeuw besloot het CBS de gegevens van de beroepstelling van 1920 te publiceren in een regionaal-statistisch kader. Een 'streekgewijze' aanpak verdiende volgens CBS-directeur Methorst de voorkeur boven de publicatie van gemeentelijke gegevens. Recente ervaringen met het (her-)regionaliseren van statistieken – de doodsoorzakenstatistiek (1917), de verbruiksstatistiek (1920) – en goede contacten met het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, hielpen Methorst met het maken van een ontwerp.

Publicatie van gemeentelijke gegevens in een hoger regionaal kader was het bewijs dat het CBS luisterde naar de verzoeken van beleidsmakers die vroegen om meer afstemming bij de beleidsvoorbereiding en –evaluatie. Dat paste bij de tevens geuite wensen om een meer doelmatig bestuur en beheer. De nieuwe regionaal-statistische kaders waren tegelijkertijd de broodnodige, maar zeker ook slimme manieren om de problemen met het grondmateriaal te kunnen aanpakken. De 107-JVG-indeling is uiteindelijk ontworpen om de onbetrouwbare gemeentelijke verbruiksgegevens toch te kunnen publiceren. Met het prototype van een regionaal-economische indeling en een thematische plaatsbeschrijving gaf het CBS bovendien een proeve van moderne gegevensverwerking en toonde het zijn innovatieve kracht.²⁵⁾

Het oudste ontwerp van de economisch-geografische indeling in 42 gebieden (1922) ging direct terug op de indeling in 83 landbouwgebieden. Deze indeling paste evenwel niet in bestaande administratieve indelingen. De provinciegrenzen die Blink voor zijn indeling nog had gehandhaafd, zijn in een aantal gevallen bewust genegeerd. De indeling strookte dan ook niet met de regionale indeling van, bijvoorbeeld, de 36 Kamers van Koophandel aan wie bij de uitvoering van beleid vele functies en uitvoeringsmaatregelen waren opgedragen.

CBS-adjunct-directeur Verstege achtte de waarde van de 42-EGG-indeling voor de regionale statistiek gering. Toen bij de publicatie van de volkstellinggegevens van 1930 de cijfers ook weer voor alle gemeenten afzonderlijk naar buiten werden gebracht, vond hij het kloeke boekwerk van 600 pagina's dat gemaakt was met de cijfers voor alle economisch-geografische gebieden verspilde moeite en zonde van het geld. Niet-administratieve gebiedsindelingen konden volgens Verstege best dienen voor bepaalde doeleinden, maar konden nooit zo algemeen aanvaardbaar zijn dat zij de enige grondslag waren voor statistische bewerking.²⁶⁾ Het uitsluitend beschikbaar stellen van gegevens per economisch-geografisch gebied stond volgens Verstege de regionaal-statistische integratie zelfs in de weg. Voor een snel overzicht in de regionale differentiatie voldeed de indeling weliswaar, statistische integratie was evenwel het best gediend met het aanbieden van cijfers per gemeente. Dan konden onderzoekers zelf de onderzoeksgegevens op het gewenste macro-geografische niveau samenstellen.

De eerste aanpassing van de indeling in 42 gebieden in 1939 voorzag in de splitsing van tien gebieden in 22 nieuwe gebieden, waarbij een aantal provinciegrenzen is hersteld. Economische structuurveranderingen waren andere redenen om de indeling te wijzigen: de inpoldering van de Zuiderzee, gewestvorming rond de grote steden, urbanisatie en ontstane vormen van economische afhankelijkheid. De 61-EGG-indeling (1947) herstelde definitief de provinciegrenzen;²⁷⁾ de 78-EGG-indeling (1951) zette nog eens de grote bevolkingsconcentraties apart.

De wijzigingen in de gebiedsindeling waren aanpassingen ten behoeve van de noodzakelijk geachte uniformiteit. Die werd in 1961 bereikt met de indeling in 129 economisch-geografische gebieden. De nieuwe indeling was volledig afgestemd op de regionale analysekaders van de vele beleidsonderzoekbureaus. Zo zijn uiteindelijk de analysekaders gevormd die de gebruiksmogelijkheden van het CBS-materiaal door de provinciale planologische diensten, de economisch-technologische diensten verbeter-

²⁵⁾ Van der Bie, 'The official debate'.

²⁶⁾ Verstege, *Het regionale element*, 13.

²⁷⁾ Aanpassing van de gebiedsgrenzen was ook gedaan om bedrijfsinterne redenen van codering en bewerkingstechniek. Verstege, *Het regionale element*, 14.

den.²⁸⁾ Daarmee was het beeld van de economisch-geografische indeling in nog geen veertig jaar sterk veranderd. Het aantal economisch-geografische gebieden was drie keer zo groot en de toewijzing van gemeenten aan de vele clusters was verantwoord. Een indeling in verzorgingsgebieden was de 129-EGG evenwel nog steeds niet: de grotere steden stonden zelfs geheel apart, als bevolkingscentra, en zonder achterland. Nog was de indeling gevormd naar het ontwerp uit het begin van de jaren twintig, dat gebaseerd was op het vormen van 'natuurlijk samenhangende landstreken', in de woorden van Blink. Dat was een verdeling naar grondsoort en agrarische bedrijfstype, met een select aantal grote steden en industriecentra. Aan dit ontwerp is sindsdien wel gesleuteld. Dat was gebeurd op administratieve gronden, door het respecteren van provinciegrenzen, als reactie op sociale en economische veranderingen en om tegemoet te komen aan de wensen van de regionale planbureaus. Een groep gemeenten die bestond op grond van een functionele samenhang tussen een aantal gemeenten en een centrale plaats was het economisch-geografische gebied niet.

Nieuwe opvattingen over de classificatie van ruimte-eenheden, eisen van vergelijkbaarheid, exclusiviteit en consistentie in de tijd lagen ten grondslag aan een verdere systematisering van regionale indelingen. Een factor daarbij was de ontwikkeling van de regionale rekeningen. De behoefte aan statistische informatie voor de regionale planning was groot. Op een provinciale leest geschoeide jaarrekeningen zouden het inzicht in de economische structuur van provincies vergroten.

Directeur-generaal van het CBS dr. Ph.J. Idenburgh had de directeuren van de economisch-technologische instituten al in 1959 benaderd over het opstellen van regionale rekeningen voor de elf provincies en de drie grote steden.²⁹⁾ De jaarrekening zou in de vorm van input-outputtabellen gepubliceerd worden volgens de conventies van de Nationale rekeningen. De eerste gegevens uit de regionale rekeningen zijn in 1968 gepubliceerd en betroffen verslagjaar 1960.³⁰⁾

Omstreeks deze tijd vond de minister van Economische Zaken dat er meer gestudeerd moest worden op structurele vraagstukken en de ontwikkelingsmogelijkheden van de diverse delen van het land. Het Centraal Planbureau (CPB) had al een werkcommissie voor de regionale ontwikkeling ingesteld, de Sociaal-Economische Raad en de Raad van advies voor de ruimtelijke ordening waren het al eens geworden over de instelling van een Commissie voor de regionale ontwikkelingsprogrammering (COROP).³¹⁾ Ook het CBS werd voor deze COROP-commissie uitgenodigd. Het programma van de commissie voorzag in de opstelling van regionale rekeningen en van diverse regionale basisstatistieken voor een gelimiteerd aantal regio's, de zogeheten COROP-gebieden. Het COROP-gebied was het gewenste integratieniveau bij het aggregeren van gemeentelijke uitkomsten en het desaggregeren van provinciale uitkomsten. De COROP-gebieden zijn de schakel tussen de gemeenten en de provincie.³²⁾

De uiteindelijke indeling in 40 COROP-gebieden kwam tot stand na consultatie van de provinciale planologische diensten en de economisch-technologische instituten. De gebieden zijn gevormd volgens het principe van nodaliteit. Een gemeente wordt dan ingedeeld naar de mate waarin de gemeente georiënteerd is op een kerngemeente met een werk- en verzorgingsfunctie. De kerngemeente is als het ware het knooppunt (nodus) van het maatschappelijk verkeer in het gebied. De afbakening van de COROP-gebieden gebeurde op grond van informatie over intergemeentelijke forensenstromen die met het verschijnen van de *Volkstelling* van 1960 beschikbaar was gekomen. Veertig gebieden was het maximum; bij een groter aantal zou een voldoende statistische grond-

²⁸⁾ Vliegen, 'Regionalisering', 245.

²⁹⁾ De Vet, 'Cijfers voor regionaal beleid', 310.

³⁰⁾ Een voorpublicatie verscheen in 1966: CBS, *Enkele gegevens uit de Regionale Rekeningen 1960*. Staatsuitgeverij. ('s-Gravenhage 1966).

³¹⁾ Idem, 312.

³²⁾ Raets en Van Batenburg, 'Regionale indelingen', 130.

slag voor het berekenen van een aantal kernindicatoren ontbreken.³³⁾ Sinds 1971 is de COROP-indeling een van de standaarden bij de publicatie van regionale statistieken.³⁴⁾ Met de economisch-geografische indelingen is al met al maar weinig gedaan, om hiervoor genoemde redenen. Behalve bij de publicatie van de gegevens van de *Beroepstelling 1920* en de *Bedrijfstelling 1930* is de 42-EGG-indeling gebruikt bij de publicatie 'Loop der inkomens en vermogens in Nederland' (1930/'31–1939/'40) en van *Intelligentieverhoudingen in Nederland* (1935). Cartografische afbeeldingen van de economisch-geografische indeling zijn opgenomen in de publicatie van de uitkomsten van de Volks-, gezins-, woning- en beroepstellingen van 1947, de *Woningtelling van 1947* en 1956 en de *Bedrijfstellingen van 1950* en 1963. Verder is slechts sporadisch op dit regionale niveau gepubliceerd.³⁵⁾

Dat neemt niet weg dat de EGG-indeling uitstekend voldoet als analyse-instrument om regionale verscheidenheid in beeld te brengen. O. Boonstra heeft dat enkele jaren geleden met regionaal historisch-statistisch onderzoek aangetoond. De auteur analyseerde de samenhang tussen een negental regionale indelingen, waaronder de 42-EGG en de 129-EGG, en een negental geconstrueerde clusters met demografische en culturele variabelen. De cijfers kwamen uit de *Volkstelling van 1899*. Clusteranalyse toonde aan dat de indeling in 129 economisch-geografische gebieden de meeste samenhang te zien gaf met de negen clusters. Ook de 42-EGG gaf een behoorlijke samenhang te zien, provincies daarentegen niet.³⁶⁾

De EGG-indeling heeft zijn waarde als regionaal-statistisch concept al lang verloren. Verantwoordelijk daarvoor zijn in de eerste plaats moderne processen van verdienste-lijking, globalisering en schaalvergroting die ervoor hebben gezorgd dat de indeling in 129 regionaal-economisch gebieden niet meer aansluit bij de huidige economische werkelijkheid. Van belang is de indeling ook niet meer om formele redenen. Door gemeentelijke herindeling, opheffing of samenvoeging van gemeenten veranderde de samenstelling van de economisch-geografische gebieden voortdurend. In de laatste versie van de 129-EGG (2007) bestonden 35 gebieden uit niet meer dan één gemeente, waaronder alle grote gemeenten, maar ook enkele kleinere gemeenten, zoals Winsum (Groninger centrale weidestreek), Sluis (West-Zeeuwsch-Vlaanderen) en Urk (Urk). Vijftien gebieden waren gevormd door twee gemeenten. Praktische waarde heeft de 129-EGG vandaag de dag niet meer. Het CBS onderhoudt de 129-EGG nog wel op zijn website maar publiceert er geen cijfers meer voor.

Het bureau brengt zijn regionaal-statistische gegevens inmiddels naar buiten voor een beperkt aantal regionale niveaus. Standaard doet het bureau dat voor 4 landsdelen (Noord-, Oost-, West-, en Zuid-Nederland), 12 provincies, 40 COROP-gebieden, 22 stadsgewesten, 22 grootstedelijke agglomeraties; en natuurlijk voor alle gemeenten,

³³⁾ Gepubliceerd op COROP-niveau zijn de tabellen van het bruto binnenlands product (marktprijzen); lonen, salarissen en werkgeversbijdragen voor sociale verzekering; overige inkomens, afschrijvingen, indirecte belastingen en subsidies; arbeidsvolume; bruto investeringen in vaste activa naar bestemming en type. Voor een overzicht, zie het *Regionaal statistisch zakboek*.

³⁴⁾ De eerste publicatie van de *Regionale economische indicatoren 1970* voor de 40 COROP-gebieden volgde in 1973. De regionaal-statistische gegevens van het CBS komen tegenwoordig uit de (digitale) dataset *Regionale kerncijfers Nederland*. In de database staan zo'n 2 miljoen gegevens die de periode 1995–2006 beslaan. Het zijn overzichten van kerncijfers voor diverse regionale gebieden, te weten landsdelen, COROP-gebieden, stadsgewesten, stedelijke agglomeraties en gemeenten. De bestanden zijn te vinden op de website van het CBS (www.cbs.nl/statweb). Beeckman, 'Regionale statistieken', 107.

³⁵⁾ Buiten het CBS is de economisch-geografische indeling gebruikt door de Hoofdinspectie van de Volksgezondheid en voor de Geestelijke Gezondheidszorg voor het berekenen van opname-coëfficiënten voor ziekenhuizen, psychiatrische ziekenhuizen, zwakzinnigeninrichtingen en verpleeghuizen. Van Hussen, 'Regionale indelingen', 8.

³⁶⁾ Boonstra, 'Breukvlakken', 294.

467 in 2005. Voor specifieke onderwerpen bestaan thematische regionale indelingen.³⁷⁾ De regionale gegevens worden gepubliceerd in de StatLinepublicatie *Regionale kerncijfers Nederland*. De publicatie omvat zo'n 300 kerncijfers.

³⁷⁾ Het CBS publiceert kerncijfertabellen voor de volgende landelijk dekkende gebieden: 66 landbouwgebieden en 14 landbouwgebieden (groepen), 19 rechtsgebieden van arrondissementen, 42 GGD-gebieden, 4 NUTS1-, 12 NUTS2- en 40 NUTS3-gebieden (*Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques*, een Eurostat-concept) overeenkomend met respectievelijk de indeling in landsdelen, provincies en COROP-gebieden), 25 onderwijsgebieden, 25 politieregio's en 34 RPA-gebieden, dit zijn de werkgebieden van de Regionale Platforms voor de Arbeidsmarkt.

Bijlage 1: LNHV-type-indeling (1917)

Landbouwgemeenten (881)

Anlo, Assen, Beilen, Dalen, Diever, Dwingeloo, Eelde, Emmen, Gasselte, Gieten, Havelte, Nijeveen, Norg, Odoorn, Oosterhesselen, Peize, Roden, Rolde, Ruinen, Ruinerwold, Schoonebeek, Sleen, Smilde, Vledder, Vries, Westerbork, De Wijk, Zuidlaren, Zuidwolde, Zweeloo, Achtkarspelen, Aengwirden, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, Het Bildt, Dantumadeel, Doniawerstal, Ferwerderadeel, Franekeradeel, Gaasterland, Haskerland, Hemelumer Oldephaert & Noord, Hennaarderadeel, Idaarderadeel, Kollumerland, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Ooststellingwerf, Opsterland, Rauwerderhem, Schiermonnikoog, Schoterland, Smallingerland, Tietjerksteradeel, Utingeradeel, Westdongeradeel, Weststellingwerf, Wijmbritseradeel, Wonseradeel, Ambt Doetinchem, Angerlo, Barneveld, Beesd, Bemmelen, Bergh, Borculo, Brummen, Buren, Deil, Didam, Dodewaard, Doornspijk, Doorwerth, Dreumel, Druten, Duiven, Ede, Eibergen, Elst, Ermelo, Est en Opijnen, Ewijk, Gameren, Geldermalsen, Gendringen, Gendt, Groesbeek, Haften, Hedel, Herwijnen, Heteren, Heumen, Hoevelaken, Horssen, Hummelo, Hurwenen, IJzendoorn, Kerkwijk, Kesteren, Laren, Lienden, Maasdriel, Maurik, Nijkerk, Oldebroek, Pannerden, Putten, Ruurlo, Steenderen, Tiel, Ubbergen, Valburg, Vorden, Vuren, Wamel, Wehl, Westervoort, Wijchen, Wisch, Zelhem, Zevenaar, Zuilichem, Adorp, Aduard, Appingedam, Baflo, Bedum, Beerta, Bellingwolde, Bierum, Delfzijl, Eenrum, Ezinge, Finsterwolde, Grijpskerk, Grootegast, Haren, Hoogezand, Hoogkerk, Kantens, Kloosterburen, Leek, Leens, Loppersum, Marum, Meeden, Middelstum, Midwolde, Muntendam, Nieuwe Pekela, Nieuweschans, Nieuwolda, Noordbroek, Noorddijk, Oldehove, Oldekerk, Onstwedde, Sappemeer, Scheemda, Slochteren, Stedum, 't Zand, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Usquert, Vlagtwedde, Warffum, Wedde, Wildervank, Winsum, Zuidbroek, Zuidhorn, Amstenrade, Arcen en Velden, Baexem, Beegden, Beek, Bemelen, Berg en Terblijt, Bergen, Bingelrade, Bocholtz, Borgharen, Born, Broekhuizen, Broeksittard, Buggenum, Bunde, Cadier en Keer, Eijsden, Elsloo, Geleen, Geulle, Grathem, Grevenbicht, Gronsveld, Grubbenvorst, Gulpen, Haalen, Heel en Panheel, Helden, Herten, Heythuizen, Horn, Houthem, Hulsberg, Hunsel, Itteren, Ittervoort, Jabeek, Kessel, Klimmen, Limbricht, Linne, Maasbracht, Maasbree, Margraten, Meerlo, Meerssen, Meijel, Melick & Herkenbosch, Merkelbeek, Mesch, Mheer, Montfort, Mook, Munstergeleen, Nederweert, Neer, Neeritter, Nieuwstad, Noorbeek, Nunhem, Nuth, Obbicht en Papenhoven, Ohé en Laak, Oirsbeek, Ottersum, Oud-Valkenburg, Oud-Vroenhoven, Posterholt, Rijckholt, Roggel, Roosteren, Schimmert, Schin op Geulle, Schinnen, Schinveld, Sevenum, Sint Geertruid, Sint Odiliënberg, Sint Pieter, Sittard, Slenaken, Spaubeek, Stein, Stevensweert, Stramproij, Susteren, Thorn, Ulestraten, Urmond, Valkenburg, Venlo, Venray, Vlodrop, Voerendaal, Wanssum, Weert, Wessems, Wijlre, Wijnandsrade, Wittem, Aalst, Aarle-Rixtel, Alem, Maren & Kessel, Almkerk c.a., Alphen en Riel, Andel c.a., Asten, Baardwijk, Baarle-Nassau, Bakel en Milheeze, Beek en Donk, Beers, Bergen op Zoom, Bergeyk, Berghem, Berkel c.a., Berlicum, Best, Beugen en Rijkevoort, Bezooien, Bladel en Netersel, Boekel, Bokhoven, Borkel en Schaft, Capelle, Chaam, Cromvoirt, Cuijk en St. Agatha, Deursen en Dennenburg, Dieden, Demen, Langel, Diessen, Dinteloord c.a., Dinther, Dommelen, Drongelen c.a., Drunen, Duizel c.a., Den Dungen, Eersel, Empel c.a., Engelen, Erp, Esch, Escharen, Etten en Leur, Fijnaart c.a., Gassel, Geffen, Gemert, Giessen, Gilze-Rijen, Ginneken c.a., Haaren, Halsteren, Haps, Hedikhuisen, Eethen c.a., Heesch, Heeswijk, Heeze, Helmond, Helvoirt, Herpen, Herpt, Hilvarenbeek, Hoeven, Hooge- en Lage-Mierde, Hoogeloon c.a., Huijbergen, Huisseling en Neerloon, Klundert, Leende, Liempde, Lierop, Lieshout, Linden, Lith, Lithoijen, Luijkgestel, Maarheeze, Maashees c.a., Made en Drimmelen, Meeuwen, Hill en Babyloniënbroek, Megen c.a., Mierlo, Mill en St. Hubert, Moergestel, Nieuwkuijk, Nieuw-Vossemeer, Nistelrode, Nuenen, Gerwen en Nederwetten, Nuland, Oeffelt, Oerle, Oirschot, Ooijen c.a., Oostelbeers c.a., Oploo c.a., Ossendrecht, Oud- en Nieuw-Gastel, Oudenbosch, Oudheusden c.a., Princenhage, Putte, Raamsdonk, Reek, Reusel, Riethoven,

Rijsbergen, Rijswijk, Roosendaal en Nispen, Rosmalen, Rucphen c.a., Sambeek, Schayk, Schijndel, 's-Gravenmoer, Sint Michielsgestel, Sint Oedenrode, Soerendonk c.a., Someren, Son c.a., Sprang, Standaarbuiten, Steenbergen c.a., Stiphout, Terheijden, Teteringen, Uden, Udenhout, Veen, Veghel, Veldhoven c.a., Velp, Vessem, Wintelre en Knegsel, Vierlingsbeek, Vlierden, Vlijmen, Vrijhoeve-Capelle, Waalre, Wanroy, Werken en Sleeuwijk, Werkendam, Westerhoven, Wijk c.a., Willemstad, Woensdrecht, Wouw, Zeeland, Zeelst, Zes Gehuchten, Zundert, Aalsmeer, Abbekerk, Akersloot, Andijk, Anna Paulowna, Assendelft, Avenhorn, Barsingerhorn, Beemster, Beets, Bergen noo, Berkhout, Beverwijk, Blokker, Bovenkarspel, Broek in Waterland, Broek op Langendijk, Buiksloot, Castricum, Diemen, Edam-Volendam, Enkhuizen, Graft, Grootebroek, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Harenkarspel, Heemskerk, Heerhugowaard, Heilo, Hensbroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Ipendam, Jisp, Katwoude, Koedijk, Kortenhoef, Kwadijk, Landsmeer, Limmen, Middellie, Midwoud, Nederhorst den Berg, Nibbixwoud, Nieuwe Niedorp, Nieuwendam, Nieuweramstel, Noord-Scharwoude, Obdam, Oosthuizen, Oostzaan, Opmeer, Opperdoes, Oterleek, Oude Niedorp, Oudendijk, Ouderamstel, Oudkarspel, Oudorp, Ransdorp, De Rijp, Schagen, Schellinkhout, Schermerhorn, Schoorl, 's-Graveland, Sijbekarspel, Sint Maarten, Sint Pancras, Spaarnadam, Spanbroek, Texel, Twisk, Uitgeest, Uithoorn, Ursem, Venhuizen, Warder, Warmenhuizen, Weesperkarspel, Wervershoof, Westwoud, Westzaan, Wieringen, Wieringerwaard, Wijdenes, Wijdewormer, Wijk aan Zee en Duin, Winkel, Wognum, Wormer, Zijpe, Zuid- en Noord-Schermer, Zuid-Scharwoude, Zwaag, Ambt Delden, Ambt Hardenberg, Ambt Ommen, Avereest, Bathmen, Blankenham, Dalfsen, Denekamp, Diepenheim, Diepenveen, Genemuiden, Giethoorn, Grafhorst, Gramsbergen, Den Ham, Heino, Holten, IJsselmuiden, Kamperveen, Kuinre, Markelo, Nieuwleusen, Oldemarkt, Olst, Raalte, Stad Almelo, Stad Ommen, Ambt Vollenhove, Staphorst, Steenwijkerwold, Tubbergen, Wanneperveen, Weerselo, Wijhe, Wilsum, Zalk en Veecaten, Zwollerkerpel, Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Achttienhoven, Amerongen, Baarn, Benschop, De Bilt, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Bunnik, Cothen, Doorn, Driebergen, Eemnes, Haarzuilens, Harmelen, Hoenkoop, Hoogland, Houten, Jaarsveld, Jutphaas, Kamerik, Kockengen, Laagnieuwkoop, Langbroek, Leersum, Leusden, Linschoten, Loenen, Loenersloot, Loosdrecht, Lopik, Maarn, Maarssen, Maarsseveen, Maartensdijk, Mijdrecht, Nigtevecht, Odijk, Oudenrijn, Polsbroek, Renswoude, Rhenen, Rijsenburg, Ruwiel, Schalkwijk, Snelrewaard, Soest, Stoutenburg, Tienhoven, Tull en 't Waal, Veldhuizen, Vinkeveen, Vleuten, Vreeland, Vreeswijk, Werkhoven, Westbroek, Wijk bij Duurstede, Willeskop, Willige-Langerak, Wilnis, Woudenberg, Zegveld, Zeist, Zuijlen, Agtekerke, Aardenburg, Axel, Baarland, Biervliet, Biggekerke, Borsselen, Boschkapelle, Burgh, Cadzand, Colijnsplaat, Domburg, Dreischor, Driewegen, Duivendijke, Eede, Elkerzee, Ellemeest, Ellewoutsdijk, Graauw en Langendam, Grijskerke, Groede, Haamstede, Heinkenszand, Hengstdijk, Hoedekenskerke, Hoek, Hontenisse, Hoofdplaat, IJzendijke, Kapelle, Kats, Kattendijke, Kerkwerf, Kloetinge, Koewacht, Kortgene, Koudekerke, Krabbendijke, Kruiningen, Meliskerke, Middelburg, Nieuw- en St. Joosland, Nieuwerkerk, Nieuwvliet, Nisse, Noordgouwe, Noordwelle, Oosterland, Oostkapelle, Ossenis, Oudelande, Oud-Vossemeer, Ouwerkerk, Overslag, Ovezande, Poortvliet, Renesse, Retranchement, Rilland-Bath, Ritthem, Sas van Gent, Scherpenisse, Schoondijke, Schore, Serooskerke (op Schouwen), Serooskerke (op Walcheren), s-Gravenpolder, 's-Heer-Abtskerke, 's-Heer-Arendskerke, 's-Heerenhoek, Sint Annaland, Sint Janssteen, Sint Kruis, Sint Laurens, Sint Maartensdijk, Sint Philipsland, Stavenisse, Stoppeldijk, Vlissingen, Vrouwenpolder, Waarde, Waterlandkerkje, Wemeldinge, Westdorpe, Westkapelle, Wissekerke, Wolfaartsdijk, Zaamslag, Zonnemaire, Zoutelande, Zuiddorpe, Zuidzande, Ter Aar, Aarlanderveen, Abbenbroek, Alkemade, Ameide, Arkel, Asperen, Barendrecht, Barwoutswaarder, Benthuizen, Bergambacht, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Berkenwoude, Bleiswijk, Bleskensgraaf, Bodegraven, Den Bommel, Boskoop, Brandwijk, Capelle aan den IJssel, Dirksland, Dubbeldam, Everdingen, Geervliet, Giessendam, Giessen-Nieuwerkerk, Goedereede, Gouderak, Goudriaan, Goudswaard, Groot-Amers, Haastrecht, Hagestein, Hardinxveld, Hazerswoude, Heenvliet, Heerjansdam, Hei- en Boeicop, Heinenoord, Hekelingen, Hekendorp, Hendrik-Ido-Ambacht, Herkingen, Heukelum, Hillegersberg, Hillegom, Hof van Delft, Hoogblokland, Hoogvliet, Hoornaar, IJsselmonde, Kedichem, Kethel, Klaaswaal, Koudekerk, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Langerak, Lange-Ruige-Weide, Leerbroek, Leiderdorp, Leimuiden, Lekkerkerk, Lexmond, De Lier, Lisse, Loosduinen, Maasdam, Maasland, Meerkerk, Melissant, Middelharnis, Mijnsheerenland, Moerkapelle, Molenaarsgraaf, Monster, Moordrecht, Naaldwijk, Nieuw-Beijerland, Nieuwe Tonge, Nieuwenhoorn, Nieuwerkerk

aan den IJssel, Nieuw-Helvoet, Nieuwkoop, Nieuwland, Nieuw-Lekkerkerk, Nieuwveen, Noordeloos, Noordwijk, Noordwijkerhout, Nootdorp, Numansdorp, Oegstgeest, Ooltgensplaat, Oostvoorne, Ottoland, Oud-Alblas, Oud-Beijerland, Ouddorp, Oude Tonge, Oudendoorn, Ouderkerk aan den IJssel, Oudshoorn, Overschie, Papekop, Papendrecht, Peursum, Piershil, Pijnacker, Poortugaal, Puttershoek, Reeuwijk, Rhoon, Ridderkerk, Rietveld, Rijnsaterwoude, Rijnsburg, Rijswijk, Rockanje, Rozenburg, Sassenheim, Schelluinen, Schiebroek, Schipluiden, Schoonrewoerd, 's-Gravendeel, 's-Gravenzande, Sommelsdijk, Spijkenisse, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Stolwijk, Stompwijk, Streefkerk, Strijen, Tienhoven zui, Valkenburg, Veur, Vierpolders, Vlaardinger-Ambacht, Vlist, Voorburg, Voorhout, Voorschoten, Vrijenban, Waarder, Waddinxveen, Warmond, Wassenaar, Wateringen, Westmaas, Wijngaarden, Woubrugge, Zegwaard, Zevenhoven, Zevenhuizen, Zoetermeer, Zoeterwoude, Zuid-Beijerland, Zuidland, Zwammerdam, Zwartewaal, Zwijndrecht.

Nijverheidsgemeenten (104)

Borger, Coevorden, Meppel, Aalten, Ammerzoden, Apeldoorn, Culemborg, Epe, Herwen en Aerd, Lichtenvoorde, Millingen, Neede, Renkum, Winterswijk, Groningen, Oude Pekela, Veendam, Winschoten, Amby, Beesel, Belfeld, Brunssum, Echt, Eijgelshoven, Heer, Heerlen, Hoensbroek, Horst, Kerkrade, Maasniel, Maastricht, Nieuwenhagen, Roermond, Schaesberg, Simpelveld, Swalmen, Tegelen, Ubach over Worms, Breda, Budel, Deurne en Liesel, Dongen, Eindhoven, Geldrop, Goirle, Grave, Loon op Zand, Oisterwijk, Oosterhout, Oss, 's-Hertogenbosch, Stratum, Strijp, Tilburg, Tongelre, Waalwijk, Waspik, Woensel, Zevenbergen, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Hoorn, Koog aan de Zaan, Krommenie, Wormerveer, Zaandam, Zaandijk, Ambt Almelo, Borne, Deventer, Enschede, Goor, Haaksbergen, Hellendoorn, Hengelo (O), Kampen, Lonneker, Losser, Oldenzaal, Rijssen, Steenwijk, Vriezenveen, Wierden, Zwartsluis, Zwolle, Amersfoort, IJsselstein, Utrecht, Veenendaal, Alblasterdam, Alphen, Brielle, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Gouda, Leerdam, Leiden, Maassluis, Oudewater, Rotterdam, Schiedam, Schoonhoven, 's-Gravenhage, Sliedrecht, Vianen, Woerden.

Visserijgemeenten (32)

Dussen c.a., Hooge- en Lage-Zwaluwe, Woudrichem, Callantsoog, Egmond aan Zee, Egmond binnen, Den Helder, Huizen, Marken, Medemblik, Monnikendam, Muiden, Petten, Terschelling, Urk, Velzen, Vlieland, Zandvoort, Stad Vollenhove, Bunschoten, Arnhem, Breskens, Brouwershaven, Bruinisse, Clinge, Philippine, Tholen, Yerseke, Ammerstol, Katwijk, Pernis, Vlaardingen.

Niet-getypeerde stedelijke gemeenten (45)

Hoogeveen, Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Hindeloopen, IJlst, Leeuwarden, Sloten (F), Sneek, Stavoren, Workum, Arnhem, Doesburg, Elburg, Groenlo, Harderwijk, Hattem, Lochem, Nijmegen, Stad Doetinchem, Wageningen, Zaltbommel, Zutphen, Gennep, Vaals, Geertruidenberg, Heusden, Ravenstein, Alkmaar, Naarden, Purmerend, Weesp, Blokzijl, Hasselt, Ootmarsum, Stad Delden, Stad Hardenberg, Montfoort, Goes, Hulst, Terneuzen, Zierikzee, Hellevoetsluis, Nieuwpoort.

Niet-getypeerde plattelandsgemeenten (48)

Appeltern, Balgoy, Batenburg, Bergharen, Beuningen, Beusichem, Brakel, Buurmalsen, Dinxperlo, Echteld, Gorssel, Heerde, Heerewaarden, Hemmen, Hengelo (Gld), Huissen, Nederhemert, Ophemert, Overasselt, Poederoijen, Rheden, Rossum, Rozendaal, Scherpenzeel, Varik, Voorst, Waardenburg, Wadenoijen, Warnsveld, Zoelen, Ankeveen, Bennebroek, Blaricum, Bloemendaal, Bussum, Heemstede, Laren, Schoten, Sloten (NH), Watergraafsmeer, Oost- en West-Souburg, Oostburg, Sluis, Veere, Boxmeer, Boxtel, Gestel c.a., Valkenswaard, Vught.

Bijlage 2: 107-JVG-indeling (1919)

Per provincie gesorteerd.

Groningen (1–7)

- 1 Fivelingo:** Appingedam, Bierum, Delfzijl, Loppersum, Slochteren, Stedum, Termunten, 't Zandt.
- 2 Groningen:** Adorp, Bedum, Groningen, Haren, Noorddijk, Ten Boer, Eelde, Peize, Roden, Zuidlaren.
- 3 Hunsingo:** Baflo, Eenrum, Kantens, Kloosterburen, Leens, Middelstum, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Usquert, Warffum, Winsum.
- 4 Oldambt:** Beerta, Finsterwolde, Meeden, Midwolde, Muntendam, Nieuwe Schans, Nieuwolda, Noordbroek, Scheemda, Winschoten, Zuidbroek.
- 5 Veenkoloniën:** Hoogezand, Muntendam, Nieuwe Pekela, Onstwedde, Oude Pekela, Sappemeer, Veendam, Wildervank.
- 6 Westerkwartier:** Aduard, Ezinge, Grootegast, Grijpskerk, Hoogkerk, Leek, Marum, Oldehove, Oldekerk, Zuidhorn.
- 7 Westerwolde:** Bellingwolde, Vlagtewedde, Wedde.

Friesland (8–14)

- 8 Dokkum:** Achtkarspelen, Dantumadeel, Dokkum, Ferwerderadeel, Kollumerland, Oostdongeradeel, Westdongeradeel.
- 9 Eilanden:** Ameland, Schiermonnikoog.
- 10 Harlingen:** Barradeel, Franeker, Franekeradeel, Harlingen.
- 11 Leeuwarden:** Baarderadeel, het Bildt, Idaarderadeel, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel, Tietjerksteradeel.
- 12 Sneek:** Bolsward, Hennaarderadeel, Rauwerderhem, Sneek, Wonseradeel, Wijmbritseradeel, IJlst.
- 13 Zuid-Oosthoek:** Aengwirden, Haskerland, Ooststellingwerf, Opsterland, Schoterland, Smallingerland, Utingeradeel, Weststellingwerf.
- 14 Zuid-Westhoek:** Doniawerstal, Gaasterland, Hemelumer Oldephaert & Noordwolde, Hindeloopen, Lemsterland, Sloten, Stavoren, Workum.

Drenthe (15–19)

- 15 Assen:** Assen, Beilen, Norg, Rolde, Smilde, Vries, Westerbork.
- 16 Coevorden:** Coevorden, Dalen, Oosterhesselen, Schoonebeek, Sleen, Zweeloo.
- 17 Hondsrug en oostelijke Veenstreek:** Anlo, Borger, Emmen, Gasselte, Gieten, Odoorn.
- 18 Hoogeveen:** Hoogeveen, Zuidwolde.
- 19 Meppel:** Diever, Dwingeloo, Havelte, Meppel, Nijeveen, Ruinen, Ruinerwold, de Wijk, Staphorst, Wanneperveen.

Overijssel (20–27)

- 20 Steenwijk:** Giethoorn, Oldemarkt, Vledder, Steenwijk, Steenwijkerwold.
- 21 Deventer:** Bathmen, Deventer, Diepenveen, Voorst, Olst.
- 22 Kampen:** Grafhorst, Kampen, Kamperveen, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk en Veecaten.
- 23 Kuinre:** Blankenham, Blokzijl, Kuinre, Stad Vollenhove, Ambt Vollenhove.
- 24 Raalte:** Heino, Raalte, Wijhe.
- 25 Stad Hardenberg:** Avereest, Gramsbergen, den Ham, Stad Hardenberg, Ambt Hardenberg, Stad Ommen, Ambt Ommen.
- 26 Twente:** Stad Almelo, Ambt Almelo, Borne, Stad Delden, Ambt Delden, Denekamp, Diepenheim, Enschede, Goor, Haaksbergen, Hellendoorn, Hengelo, Holten, Lonneker, Lossen, Markelo, Oldenzaal, Ootmarsum, Rijssen, Tubbergen, Vriezenveen, Weerselo, Wierden.
- 27 Zwolle:** Dalfsen, Genemuiden, Hasselt, Nieuwleusen, Zwartsluis, Zwollerkerispel.

Gelderland (28–43)

De Graafschap is onderverdeeld in zes subgroepen, elk met een centrumgemeente:

- 32 Doesburg:** Doesburg, Angerlo, Groenlo, Hunnelo, Steenderen.
- 33 Groenlo:** Groenlo, Eibergen, Lichtenvoorde, Neede.
- 37 Ruurlo:** Borculo, Lochem, Laren, Ruurlo.

- 38 Stad-Doetinchem:** Ambt-Doetinchem, Stad-Doetinchem, Hengelo, Zelhem, Wehl.
41 Winterswijk: Aalten, Dinxperlo en Wich, Winterswijk.
43 Zutphen: Brummen, Gorssel, Vorden, Warnsveld, Zutphen.

De Veluwe, door ongelijksoortigheid van gemeenten onderverdeeld in vijf subgroepen:

- 28 Apeldoorn:** Apeldoorn, Epe.
29 Arnhem: Arnhem, Doorwerth, Rheden, Rozendaal, Renkum.
34 Hattem: Hattem, Heerde.
40 Wageningen: Wageningen, Barneveld, Ede, Scherpenzeel.
42 Zuiderzeehavens: Harderwijk, Ermelo, Doornspijk, Elburg, Oldebroek, Nijkerk, Putten.

30 Betuwe: Tiel, Beusichem, Beesd, Buren, Geldermalsen, Culemborg, Deil, Dodewaard, Echteld, Est en Opijnen, Geldermalsen, Haaften, Hemmen, Heteren, Valburg, Herwijnen, IJzendoorn, Kesteren, Lienden, Maurik, Ophemert, Varik, Vuren, Waardenburg, Wadenoijen, Zoelen.

31 Bommelerwaard: Zaltbommel, Ammerzoden, Brakel, Driel, Gameren, Hedel, Hurwenen, Kerkwijk, Nederhemert, Poederoijen, Rossum, Zuilichem.

35 Lijmers: Zevenaar, Didam, Bergh, Gendringen, Wehl, Duiven, Westervoort.

36 Nijmegen: Nijmegen, Bommel, Elst, Groesbeek, Heumen, Ubbergen, Balgoij, Ewijk, Wijchen, Beuningen.

39 Steenfabrieken aan Rijn en Waal: Appeltern, Herwen en Aerdt, Beuningen, Druten, Duiven, Gent, Heerewaarden, Horssen, Huissen, Millingen, Pannerden, Wamel, Westervoort.

Utrecht (44–48)

44 Amersfoort: Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes, Hoogland, Leusden, Soest, Stoutenburg, Hoevelaken, Woudenberg.

45 Geldersche Vallei: Renswoude, Rhenen, Scherpenzeel, Veenendaal.

46 Utrecht: Achttienhoven, Benschop, de Bilt, Bunnik, Doorn, Driebergen, Haarzuilens, Harmelen, Houten, Jutphaas, Maarn, Maartensdijk, Odijk, Oudenrijn, Rijsenburg, Schalkwijk, Tienhoven, Tull en 't Waal, Utrecht, Veldhuizen, Vleuten, Vreeswijk, Werkhoven, Westbroek, IJsselstein, Zeist, Zuijlen.

47 Vechtstreek: Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Kockengen, Laagnieuwkoop, Loenen, Loenersloot, Maarssen, Maarsseveen, Nigtevecht, Ruwiel, Vreeland.

48 Wijk bij Duurstede: Amerongen, Cothen, Langbroek, Leersum, Wijk bij Duurstede.

Noord-Holland (49–59)

49 Alkmaar: Akersloot, Alkmaar, Bergen, Broek op Langendijk, Castricum, Egmond aan Zee, Egmond binnen, Heerhugowaard, Heilo, Hensbroek, Koedijk, Limmen, Noord-Scharwoude, Obdam, Oterleek, Oudkarspel, Oudorp, Sint Pancras, Schermerhorn, Schoorl, Warmenhuizen, Zuid- en Noord-Schermer, Zuid-Scharwoude.

50 Amsterdam: Aalsmeer, Amsterdam, Broek in Waterland, Buiksloot, Diemen, Haarlemmermeer, Landsmeer, Muiden, Nieuwendam, Nieuwer-Amstel, Ouderamstel, Ransdorp, Sloten, Watergraafsmeer, Weesp, Weesperkarspel.

51 Beverwijk: Beverwijk, Heemskerk, Velzen, Wijk aan Zee en Duin.

52 Haarlem: Bennebroek, Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Heemstede, Schoten, Spaarndam, Uitgeest, Zandvoort.

53 Hilversum: Ankeveen, Blaricum, Bussum, 's-Graveland, Hilversum, Huizen, Kortenhoef, Laren, Loosdrecht, Naarden, Nederhorst den Berg.

54 Purmerend: Beemster, Edam, Graft, IJpendam, Jisp, Katwoude, Kwadijk, Marken, Middellie, Monnikendam, Oosthuizen, Purmerend, de Rijk, Warder, Wijdewormer, Wormer.

55 Schagen: Anna Paulowna, Barsingerhorn, Callantsoog, Harenkarspel, den Helder, Sint Maarten, Nieuwe Niedorp, Oude-Niedorp, Petten, Schagen, Texel, Wieringen, Wieringerwaard, Winkel, de Zijpe.

56 Texel: Terschelling, Texel, Vlieland.

57 Uithoorn: Mijdrecht, Vinkeveen, Wilnis, Uithoorn.

58 West-Friesland: Abbekerk, Andijk, Avenhorn, Beets, Berkhout, Blokker, Bovenkarspel, Enkhuizen, Grootebroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Hoorn, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Opmeer, Opperdoes, Oudendijk, Schellinkhout, Spanbroek,

Sijbekarspel, Twisk, Urk, Ursem, Venhuizen, Wervershoof, Westwoud, Wijdenes, Wognum, Zwaag.

59 Zaanstreek: Assendelft, Koog aan de Zaan, Krommenie, Oostzaan, Westzaan, Wormerveer, Zaandam, Zaandijk.

Zuid-Holland (60–75)

60 Delft: Delft, Hof van Delft, de Lier, Nootdorp, Pijnacker, Schipluiden, Vrijenban.

61 Dordrecht: Oud-Alblas, Bleskensgraaf, Brandwijk, Dordrecht, Dubbeldam, Giessendam, Heerjansdam, Molenaarsgraaf, Papendrecht, Sliedrecht, Wijngaarden, Zwijndrecht.

62 Goedereede en Overflakkee: den Bommel, Dirksland, Goedereede, Herkingen, Melissant, Middelharnis, Ooltgensplaat, Ouddorp, Sommelsdijk, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Nieuwe-Tonge, Oude-Tonge.

63 Gorinchem: Arkel, Asperen, Giessen-Nieuwkerk, Gorinchem, Hardinxveld, Heukelum, Hoogblokland, Hoornaar, Kedichem, Leerbroek, Leerdam, Meerkerk, Nieuwland, Noordeloos, Ottoland, Peursum, Schelluinen, Schoonrewoerd.

64 Gouda: Bodegraven, Boskoop, Gouda, Gouderak, Haastrecht, Hekendorp, Lange-Ruige-Weide, Moercapele, Moordrecht, Nieuwkerk aan den IJssel, Oudewater, Papekop, Reeuwijk, Waddinxveen, Zevenhuizen, Zwammerdam, Hoenkoop, Snelrewaard, Willeskop.

67 Leiden: ter Aar, Aarlanderveen, Alkemade, Alphen, Hazerswoude, Hillegom, Katwijk, Koudekerk, Leiden, Leiderdorp, Leimuiden, Lisse, Nieuwkoop, Nieuwveen, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Oudshoorn, Rijnsaterwoude, Rijnsburg, Sassenheim, Valkenburg, Voorhout, Warmond, Woubrugge, Zevenhoven, Zoeterwoude.

70 Schiedam: Kethel, Maasland, Maassluis, Overschie, Schiedam, Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht.

71 Schoonhoven: Ameide, Ammerstol, Bergambacht, Berkenwoude, Goudriaan, Groot-Ammers, Langerak, Nieuwpoort, Schoonhoven, Stolwijk, Streefkerk, Tienhoven, Vlist, Jaarsveld, Lopik, Polsbroek, Willige-Langerak.

72 's-Gravenhage: Benthuizen, 's-Gravenhage, 's-Gravenzande, Loosduinen, Monster, Naaldwijk, Rijswijk, Stompwijk, Veur, Voorburg, Voorschoten, Wassenaar, Wateringen, Zegwaard, Zoetermeer.

73 Voorne en Putten: Abbenbroek, Brielle, Geervliet, Heenvliet, Hekelingen, Hellevoetsluis, Nieuw-Helvoet, Nieuwenhoorn, Oostvoorne, Oudshoorn, Rockanje, Spijkenisse, Vierpolders, Zuidland, Zwartewaal.

74 Woerden: Barwoutswaarder, Rietveld, Waarder, Woerden, Kamerik, Linschoten, Montfoort, Zegveld.

75 Vianen: Everdingen, Hagestein, Hei- en Boeicop, Lexmond, Vianen.

Rotterdam, verdeeld in vier subgroepen:

65 Hoeksche Waard: Nieuw-Beijerland, Oud-Beijerland, Zuid-Beijerland, Goudswaard, 's-Gravendeel, Heinoord, Klaaswaal, Maasdam, Mijnsheerenland, Numansdorp, Piershil, Puttershoek, Strijen, Westmaas.

66 IJsselmonde: Barendrecht, Heerjansdam, Hendrik-Ido-Ambacht, Hoogvliet, Pernis, Poortugaal, Rhoon, Ridderkerk, IJsselmonde, Zwijndrecht.

68 Rotterdam: Alblasterdam, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Bleiswijk, Capelle aan den IJssel, Hillegersberg, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Lekkerkerk, Nieuw-Lekkerkerk, Ouderkerk aan den IJssel, Rotterdam, Schiebroek.

69 Rozenburg: Rozenburg.

Zeeland (76–84)

Oostelijk deel Zeeuwsch-Vlaanderen, drie subgroepen:

76 Hulst: Boschkapelle, Clinge, Graauw en Langendam, Hengstdijk, Hontenisse, Hulst, Sint Janssteen, Koewacht, Ossenis, Overslag, Stoppeldijk, Zuiddorpe.

80 Sas van Gent: Philippine, Sas van Gent, Westdorpe.

82 Terneuzen: Axel, Hoek, Terneuzen, Zaamslag.

Westelijk deel Zeeuwsch-Vlaanderen, twee subgroepen:

77 IJzendijke: Biervliet, Hoofdplaat, IJzendijke, Schoondijke, Waterlandkerkje.

79 Oostburg: Aardenburg, Breskens, Cadzand, Eede, Groede, Sint Kruis, Nieuwvliet, St. Anna ter Muiden, Oostburg, Retranchement, Sluis, Zuidzande.

78 Noord-Beveland: Kats, Colijnsplaat, Kortgene, Wissekerke.

81 Schouwen en Duiveland: Brouwershaven, Bruinisse, Burgh, Dreischor, Duivendijke, Elkerzee, Ellemeet, Haamstede, Kerkwerve, Nieuwerkerk, Noordgouwe, Noordwelle, Oosterland, Ouwkerk, Renesse, Serooskerke, Zierikzee, Zonnemaire.

83 Walcheren: Aagtekerke, Arnemuiden, Biggekerke, Domburg, Grijskerke, Koudekerke, Sint Laurens, Meliskerke, Middelburg, Nieuw- en St. Joosland, Oostkapelle, Oost- en West-Souburg, Ritthem, Serooskerke, Veere, Vlissingen, Vrouwenpolder, Westkapelle, Zoutelande.

84 Zuid-Beveland: Baarland, Borselen, Driewegen, Ellewoutsdijk, Goes, 's-Gravenpolder, 's-Heer-Abtskerke, 's-Heer-Arendskerke, 's-Heerenhoek, Heinkenszand, Hoedekenskerke, Kapelle, Kattendijke, Kloetinge, Krabbendijke, Kruijningen, Nisse, Oudelande, Ovezande, Rilland-Bath, Schore, Waarde, Wemeldinge, Wolfaartsdijk, Yerseke.

Noord-Brabant (85–97)

85 Bergen op Zoom: Bergen op Zoom, Dinteloord, Halsteren, Huybergen, Nieuw-Vossemeer, Oud-Vossemeer, Ossendrecht, Oud- en Nieuw-Gastel, Putte, Roosendaal en Nispen, Rucphen, Steenbergen, Woensdrecht, Wouw, Tholen, St. Philipsland.

86 Biesbosch/Heusden en Altena: Almkerk, Andel, Bokhoven, Dussen, Empel, Giessen, Eethen c.a., Herpt, Heusden, Made en Drimmelen, Meeuwen, Hill en Babyloniënbroek, Oudheusden, Rijswijk, Veen, De Werken en Sleeuwijk, Werkendam, Wijk, Woudrichem.

87 Boxmeer: Boxmeer, Beugen en Rijckvoort, Maashees, Oploo, Sambeek, Vierlingsbeek, Wanroy, Venray, Wanssum.

88 Breda: Breda, Chaam, Etten en Leur, Fijnaart, Geertruidenberg, Ginneken Hoeven, Hooge- en Lage-Zwaluwe, Klundert, Oosterhout, Oudenbosch, 's-Princenhage, Rijsbergen, Standaardbuiten, Terheijden, Teteringen, Willemstad, Zevenbergen, Zundert.

89 Cuijk: Beers, Cuyk en St. Agatha, Escharen, Gassel, Grave, Haps, Linden, Mill en St. Hubert, Oeffelt.

91 Langstraat: Baardwijk, Besoijen, Capelle, Dongen, Drongelen c.a., Drunen, 's-Gravenmoer, Hedikhuizen, Loon op Zand, Nieuwkuijk, Raamsdonk, Sprang, Udenhout, Vlijmen, Vrijhoeve-Capelle, Waalwijk, Waspik.

93 Oss: Alem, Maren & Kessel, Berghem, Geffen, Heesch, Lith, Lithoijen, Nuland, Oijen c.a., Oss.

95 Ravestein: Deursen en Dennenburg, Dieden, Demen, Langel, Herpen, Huisseling en Neerloon, Megen c.a., Ravenstein, Reek, Schayk, Velp, Zeeland, Batenburg, Overasselt.

96 's-Hertogenbosch: Berlicum, Boxtel, Cromvoirt, den Dungen, Engelen, Esch, Haaren, Heeswijk, Helvoirt, 's-Hertogenbosch, Michielsgestel (St.), Rosmalen, Schijndel, Vught.

97 Tilburg: Alphen en Riel, Baarle-Nassau, Berkel c.a., Diessen, Gilze-Rijen, Goirle, Hilvarenbeek, Hooge- en Lage-Mierde, Moergestel, Oirschot, Oisterwijk, Oostelbeers c.a., Tilburg.

De Meijerij, drie subgroepen:

92 Eindhoven: Aalst, Eindhoven, Geldrop, Gestel c.a., Heeze, Nunen, Gerwen en Nederwetten, Stratum, Strijp, Tongelre, Veldhoven, Waalre, Woensel, Zeelst, Zes Gehuchten.

90 Helmond: Aarle-Rixtel, Asten, Bakel en Milheeze, Beek en Donk, Deurne en Liesel, Gemert, Helmond, Lierop, Lieshout, Mierlo, Someren, Stiphout, Vlierden.

94 Overige gemeenten in de Meijerij: Bergeijk, Best, Bladel en Netersel, Boekel, Borkel en Schaft, Dinther, Dommelen, Duizel, Eersel, Erp, Hoogeloon c.a., Leende, Liempde, Luyksgestel, Maarheeze, Nistelrode, Sint Oedenrode, Oerle, Reusel, Riethoven, Soerendonk, Son, Uden, Valkenswaard, Veghel, Vessem, Wintelre en Kneysel, Westerhoven.

Limburg (98–107)

98 Gennep: Bergen, Gennep, Mook, Ottersum.

99 Gulpen: Gulpen, Margraten, Noorbeek, Slenaken, Wijlre, Wittem.

100 Maastricht: Amby, Bemelen, Borgharen, Bunde, Cadier en Keer, Eysden, Sint Geertruid, Geulle, Gronsveld, Heer, Itteren, Maastricht, Mesch, Mheer, Oud-Vroenhoven, Sint Pieter, Rijckholt.

101 Mijndistrict: Amstenrade, Bocholtz, Brunssum, Eygelshoven, Heerlen, Hoensbroek, Hulsberg, Kerkrade, Klimmen, Nieuwenhagen, Nuth, Oirsbeek, Schaesberg, Schinnen, Simpelveld, Ubach over Worms, Voerendaal, Wijnandsrade.

102 Roermond: Baexem, Beegden, Beesel, Buggenum, Grathem, Haelen, Heel en Panheel, Herten, Horn, Ittervoort, Linne, Maasbracht, Maasniel, Melick & Herkenbosch, Montfort, Neer, Neeritter, Nunhem, Sint-Odiliënberg, Posterholt, Roermond, Swalmen, Thorn, Vlodrop, Wessem.

103 Sittard: Beek, Bingelrade, Born, Broeksittard, Echt, Elsloo, Geleen, Grevenbicht, Jabeek, Limbricht, Merkelbeek, Munstergeleen, Nieuwstad, Obbicht en Papenhoven, Ohé en Laak, Roosteren, Schinveld, Sittard, Spaubeek, Stein, Stevensweert, Susteren, Urmond.

104 Vaals: op zichzelf staande gemeente.

105 Valkenburg: Berg en Terblijt, Houthem, Meerssen, Oud-Valkenburg, Schimmert, Schin op Geulle, Ulestraten, Valkenburg.

106 Venlo: Arcen en Velden, Belfeld, Broekhuizen, Grubbenvorst, Helden, Horst, Kessel, Maasbree, Meerlo, Meijel, Sevenum, Tegelen, Venlo.

107 Weert: Heijthuisen, Hunsel, Nederweert, Roggel, Stramproij, Weert.

De jeneververzorgingsgebieden zijn per provincie gesorteerd, maar de provinciegrenzen vormden niet de scheiding tussen de diverse gebieden.

Groningen: inclusief gemeenten Eelde, Peize, Roden en Zuidlaren (Drenthe);

Friesland: geen provincie-overschrijdingen;

Drenthe: inclusief Staphorst en Wannerperveen (Overijssel), exclusief Vledder (gevoegd bij Overijssel), exclusief Eelde, Peize, Roden en Zuidlaren (gevoegd bij Groningen);

Overijssel: inclusief Voorst (Gelderland), inclusief Vledder (Drenthe), exclusief Staphorst en Wannerperveen (Drenthe);

Gelderland: exclusief Batenburg en Overasselt (gevoegd bij Noord-Brabant), exclusief Hoevelaken (gevoegd bij Utrecht), exclusief Voorst (Overijssel);

Utrecht: inclusief Hoevelaken en Scherpenzeel (Gelderland), exclusief Kamerik, Linschoten, Montfoort, Zegveld, Hoenkoop, Snelrewaard, Willeskop, Jaarsveld, Lopik, Polsbroek, Willige Langerak en Schoonhoven (gevoegd bij Zuid-Holland), exclusief Mijdrecht, Vinkeveen, Waverveen, Wilnis, Loosdrecht (gevoegd bij Noord-Holland);

Noord-Holland: inclusief Mijdrecht, Vinkeveen, Waverveen, Wilnis, Loosdrecht (Utrecht).

Zuid-Holland: inclusief Kamerik, Linschoten, Montfoort, Zegveld, Hoenkoop, Snelrewaard, Willeskop, Jaarsveld, Lopik, Polsbroek, Willige Langerak en Schoonhoven (Utrecht);

Zeeland: exclusief Tholen, Sint Philipsland (gevoegd bij Noord-Brabant);

Noord-Brabant: inclusief Tholen, Sint Philipsland (Zeeland), inclusief Batenburg en Overasselt (Gelderland), inclusief Venray en Wansum (Limburg), exclusief Budel (gevoegd bij Limburg);

Limburg: exclusief Venray en Wansum (Noord-Brabant), inclusief Budel (Noord-Brabant).

Bijlage 3: 44-KNAG-indeling (1921)

1 Bouwgebied in Friesland

Barradeel, Het Bildt, Dokkum, Ferwerderadeel, Franeker, Franekeradeel, Harlingen, Kollumerland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Westdongeradeel.

2 Weidegebied in Friesland

Aengwirden, Baarderadeel, Bolsward, Doniawerstal, Gaasterland, Haskerland, Hemelumer Oldephaert & Noord, Hennaarderadeel, Hindeloopen, Idaarderadeel, IJlst, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Rauwerderhem, Sloten, Sneek, Stavoren, Utingeradeel, Wijmbritseradeel, Wonseradeel, Workum.

3 Veen- en zandgebied in Friesland

Achtkarspelen, Dantumadeel, Ooststellingwerf, Opsterland, Schoterland, Smallingerland, Tietjerksteradeel, Weststellingwerf.

4 Bouwgebied in Groningen

Appingedam, Baflo, Bedum, Beerta, Bellingwolde, Bierum, Delfzijl, Eenrum, Finsterwolde, Grijpskerk, Kantens, Kloosterburen, Leens, Loppersum, Meeden, Middelstum, Midwolde, Nieuweschans, Nieuwolda, Noordbroek, Oldehove, Scheemda, Slochteren, Stedum, 't Zand, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Usquert, Warffum, Wedde, Winschoten, Zuidbroek.

5 Weidegebied in Groningen

Adorp, Aduard, Ezinge, Hoogkerk, Noorddijk, Oldekerk, Winsum, Zuidhorn.

6 Stad Groningen

Groningen.

7 Oostelijke veenstreek en afgegraven veen.

Anlo, Borger, Emmen, Gasselte, Gieten, Odoorn, Schoonebeek, Hoogezand, Muntendam, Nieuwe Pekela, Onstwedde, Oude Pekela, Sappemeer, Veendam, Vlagtwedde, Wildervank.

8 Overig Drenthe met de zandgrond van Groningen

Assen, Beilen, Coevorden, Dalen, Diever, Dwingeloo, Eelde, Havelte, Hoogeveen, Meppel, Nijeveen, Norg, Oosterhesselen, Peize, Roden, Rolde, Ruinen, Ruinerwold, Sleen, Smilde, Vledder, Vries, Westerbork, Wijk de, Zuidlaren, Zuidwolde, Zweeloo, Grootegast, Haren, Leek, Marum.

9 Noord-west Overijssel

Ambt Vollenhove, Blankenham, Blokzijl, Dalfsen, Genemuiden, Giethoorn, Grafhorst, Hasselt, Heino, IJsselmuiden, Kampen, Kamperveen, Kuinre, Nieuwleusen, Oldemarkt, Stad Vollenhove, Staphorst, Steenwijk, Steenwijkerwold, Wanneperveen, Wilsum, Zalk en Veecaten, Zwartsluis, Zwolle, Zwollerkerspel.

10 Salland zonder de IJsselboorden

Ambt Hardenberg, Ambt Ommen, Avereest, Bathmen, Gramsbergen, Den Ham, Hellendoorn, Holten, Raalte, Stad Hardenberg, Stad Ommen.

11 Twente

Ambt Almelo, Ambt Delden, Borne, Denekamp, Diepenheim, Enschede, Goor, Haaksbergen, Hengelo (O), Lonneker, Losser, Markelo, Oldenzaal, Ootmarsum, Rijssen, Stad Almelo, Stad Delden, Tubbergen, Vriezenveen, Weerselo, Wierden.

12 Graafschap zonder de IJsselboorden

Aalten, Ambt Doetinchem, Bergh, Borculo, Didam, Dinxperlo, Eibergen, Gendringen, Groenlo, Hengelo (Gld), Laren, Lichtenvoorde, Lochem, Neede, Ruurlo, Stad Doetinchem, Vorden, Wehl, Winterswijk, Wisch, Zelhem, Zevenaar.

13 IJsselboorden

Angerlo, Brummen, Doesburg, Duiven, Gorssel, Hatter, Heerde, Hummelo, Steenderen, Voorst, Warnsveld, Westervoort, Zutphen, Deventer, Diepenveen, Olst, Wijhe.

14 Veluwe, Geldersche Vallei en Stichtse heuvelen

Apeldoorn, Barneveld, Doornspijk, Ede, Elburg, Epe, Ermelo, Harderwijk, Hoevelaken, Nijkerk, Oldebroek, Putten, Scherpenzeel, Amersfoort, Bunschoten, Eemnes, Hoogland, Leusden, Renswoude, Stoutenburg, Veenendaal, Woudenberg.

15 Streek der buitenverblijven

Arnhem, Doorwerth, Renkum, Rheden, Rozendaal, Wageningen, Blaricum, Bussum, Hilversum, Huizen, Laren, 's-Graveland, Amerongen, Baarn, De Bilt, Doorn, Driebergen, Leersum, Maarn, Maartensdijk, Rhenen, Rijsenburg, Soest, Zeist.

16 Stad Utrecht

Utrecht, Zuijlen.

17 Eilanden.

Ameland, Schiermonnikoog, Terschelling, Texel, Urk, Vlieland, Wieringen.

18 Duin- en geestland van Holland

Alkmaar, Bennebroek, Bergen, Beverwijk, Bloemendaal, Callantsoog, Castricum, Egmond aan Zee, Egmond binnen, Heemskerk, Heemstede, Heilo, Den Helder, Limmen, Petten, Schoorl, Velzen, Wijk aan Zee en Duin, Zandvoort, Hillegom, Katwijk, De Lier, Lisse, Monster, Naaldwijk, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Rijnsburg, Sassenheim, 's-Gravenzande, Valkenburg, Voorhout, Wassenaar, Wieringen.

19 Haarlem

Haarlem, Schoten.

20 West-Friesland en de inpolderingen ten noorden daarvan

Abbekerk, Andijk, Anna Paulowna, Avenhorn, Barsinghorn, Beets, Berkhout, Blokker, Bovenkarspel, Broek op Langendijk, Enkhuizen, Grootebroek, Harenkarspel, Heerhugowaard, Hensbroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Hoorn, Koedijk, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Nieuwe Niedorp, Noord-Scharwoude, Obdam, Opmeer, Opperdoes, Oude Niedorp, Oudendijk, Oudkarspel, Oudorp, Schagen, Schellinkhout, Sijbekarspel, Sint Maarten, Sint Pancras, Spanbroek, Twisk, Ursem, Venhuizen, Warmenhuizen, Wervershoof, Westwoud, Wieringerwaard, Wijdenes, Winkel, Wognum, Zijpe, Zuid-Scharwoude, Zwaag.

21 Veenspolders en droogmakerijen in Noord-Holland benoorden het IJ

Akersloot, Beemster, Broek in Waterland, Edam-Volendam, Graft, IJpendam, Jisp, Katwoude, Kwadijk, Landsmeer, Marken, Middellie, Monnikendam, Oosthuizen, Oostzaan, Oterleek, Purmerend, Rijk de, Schermerhorn, Uitgeest, Warder, Wijdewormer, Wormer, Zuid- en Noord-Schermer.

22 Zaanstreek

Assendelft, Koog aan de Zaan, Krommenie, Westzaan, Wormerveer, Zaandam, Zaandijk.

23 Amsterdam

Amsterdam, Buiksloot, Nieuwendam, Ransdorp, Sloten, Watergraafsmeer.

24 Veenspolders en droogmakerijen in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht tussen Noordzeekanaal en Oude Rijn

Aalsmeer, Ankeveen, Diemen, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Kortenhoef, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Nieuweramstel, Ouderamstel, Spaarnwoude, Uithoorn, Weesp, Weesperkarspel, Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Achttienhoven, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Haarzuilens, Harmelen, Kamerik, Kockengen, Laagnieuwkoop, Loenen, Loenersloot, Loosdrecht, Maarssen, Maarsseveen, Mijdrecht, Nigtevecht, Ruwiel, Tienhoven, Vinkeveen, Vreeland, Westbroek, Wilnis, Zegveld, Ter Aar, Alkemade, Leimuiden, Nieuwkoop, Nieuwveen, Rijnsaterwoude, Warmond, Woubrugge, Zevenhoven.

25 Strook langs de Oude Rijn

Oudenrijn, Veldhuizen, Vleuten, Aarlanderveen, Alphen, Barwoutswaarder, Bodegraven, Hazerswoude, Koudekerk, Leiden, Leiderdorp, Oudshoorn, Rietveld, Voorschoten, Waarder, Woerden, Zoeterwoude, Zwammerdam.

26 Zuid-Holland en Utrecht bezuiden de Rijn en benoorden de Maas en de Hollandsche IJssel

Linschoten, Snelrewaard, Benthuisen, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Bleiswijk, Boskoop, Delft, Hekendorp, Hillegersberg, Hof van Delft, Kethel, Lange-Ruige-Weide, Maasland, Moerkapelle, Nootdorp, Oudewater, Overschie, Papekop, Pijnacker, Reeuwijk, Schiebroek, Schipluiden, Stompwijk, Veur, Vrijenban, Waddinxveen, Zegwaard, Zevenhuizen, Zoetermeer.

27 's-Gravenhage

Loosduinen, Rijswijk, 's-Gravenhage, Voorburg.

28 Strook langs de Nieuwe Maas, de Hollandsche IJssel, de Noord en de Merwede

Werkendam, Alblasterdam, Capelle aan den IJssel, Dordrecht, Giessendam, Gouda, Gouderak, Hardinxveld, Hendrik-Ido-Ambacht, IJsselmonde, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Lekkerkerk, Maassluis, Moordrecht, Nieuwerkerk aan den IJssel, Nieuw-Lekkerkerk, Ouderkerk aan den IJssel, Papendrecht, Ridderkerk, Sliedrecht, Vlaardingen, Vlaardingse-Ambacht, Zwijndrecht.

29 Rotterdam

Rotterdam, Schiedam.

30 Zuid-Hollandse eilanden

Abbenbroek, Barendrecht, Den Bommel, Brielle, Dirksland, Dubbeldam, Geervliet, Goedereede, Goudswaard, Heenvliet, Heerjansdam, Heinoord, Hekelingen, Hellevoetsluis, Herkingen, Hoogvliet, Klaaswaal, Maasdam, Melissant, Middelhamnis, Mijnsheerenland, Nieuw-Beijerland, Nieuwe Tonge, Nieuwenhoorn, Nieuw-Helvoet, Numansdorp, Ooltgensplaat, Oostvoorne, Oud-Beijerland, Ouddorp, Oude Tonge, Oudenhorn, Pernis, Piershil, Poortugaal, Puttershoek, Rhoon, Rockanje, Rozenburg, 's-Gravendeel, Sommelsdijk, Spijkenisse, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Strijen, Vierpolders, Westmaas, Zuid-Beijerland, Zuidland, Zwartewaal.

31 Provincie Zeeland

Aagtekerke, Aardenburg, Arnemuiden, Axel, Baarland, Biervliet, Biggekerke, Borssele, Boschkapelle, Breskens, Brouwershaven, Bruinisse, Burgh, Cadzand, Clinge, Colijnsplaat, Domburg, Dreischor, Driewegen, Duivendijke, Eede, Elkerzee, Ellemeet, Ellewoutsdijk, Goes, Graauw en Langendam, Grijskerke, Groede, Haamstede, Heinkenszand, Hengstdijk, Hoedekenskerke, Hoek, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, IJzendijke, Kapelle, Kats, Kattendijke, Kerkwerve, Kloetinge, Koewacht, Kortgene, Koudekerke, Krabbendijke, Kruiningen, Meliskerke, Middelburg, Nieuw- en St. Joosland, Nieuwerkerk, Nieuwvliet, Nisse, Noordgouwe, Noordwelle, Oost- en West-Souburg, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Ossensisse, Oudelande, Oud-Vossemeer, Ouwerkerk, Overslag, Ovezande, Philippine, Poortvliet, Renesse, Retranchement, Rilland-Bath, Ritthem, Sas van Gent, Scherpenisse, Schoondijke, Schore, Serooskerke op Schouwen, Serooskerke op Walcheren, 's-Gravenpolder, 's-Heer-Abtskerke, 's-Heer-Arendskerke, 's-Heerenhoek, Sint Annaland, Sint Janssteen, Sint Kruis, Sint Laurens, Sint Maartensdijk, Sint Philipsland, Sluis, Stavenisse, Stoppeldijk, Terneuzen, Tholen, Veere, Vlissingen, Vrouwenpolder, Waarde, Waterlandkerkje, Wemeldinge, Westdorpe, Westkapelle, Wissekerke, Wolfaartsdijk, Yerseke, Zaamslag, Zierikzee, Zonnemaire, Zoutelande, Zuiddorpe, Zuidzande.

32 Krimpener-, Lopiker-, en Alblasterwaard en Vijf-Heerenlanden

Benschop, Hoenkoop, IJsselstein, Jaarsveld, Jutphaas, Lopik, Montfoort, Polsbroek, Vreeswijk, Willeskop, Willige-Langerak, Ameide, Ammerstol, Arkel, Asperen, Bergambacht, Berkenwoude, Bleskensgraaf, Brandwijk, Everdingen, Giessen-Nieuwerkerk, Gorinchem, Goudriaan, Groot-Ammers, Haastrecht, Hagestein, Heien Boeicop, Heukelum, Hoogblokland, Hoornaar, Kedichem, Langerak, Leerbroek, Leerdam, Lexmond, Meerkerk, Molenaarsgraaf, Nieuwland, Nieuwpoort, Noordeloos,

Ottoland, Oud-Alblas, Peursum, Schelluinen, Schoonhoven, Schoonrewoerd, Stolwijk, Streefkerk, Tienhoven, Vianen, Vlist, Wijngaarden.

33 Omtrek van de Kromme Rijn en de Betuwe

Ammerzoden, Beesd, Bemmelen, Beusichem, Brakel, Buren, Buurmalsen, Culemborg, Deil, Dodewaard, Driel, Echteld, Elst, Est en Opijnen, Gameren, Geldermalsen, Gendt, Haafden, Hedel, Heerewaarden, Hemmen, Herwen en Aerdt, Herwijnen, Heteren, Huissen, Hurwenen, IJzendoorn, Kerkwijk, Kesteren, Lienden, Maurik, Nederhemert, Ophemert, Pannerden, Poederroijen, Rossum, Tiel, Valburg, Varik, Vuren, Waardenburg, Wadenoijen, Zaltbommel, Zoelen, Zuilichem, Almkerk c.a., Andel c.a., Bokhoven, Drongelen c.a., Dussen c.a., Engelen, Giessen, Hedikhuizen, Eethen c.a., Herpt, Heusden, Meeuwen, Hill en BabyloniÛnbroek, Oudheusden c.a., Rijswijk, Veen, DeWerken en Sleeuwijk, Wijk c.a., Woudrichem, Bunnik, Cothen, Houten, Langbroek, Odijk, Schalkwijk, Tull en 't Waal, Werkhoven, Wijk bij Duurstede.

34 Nijmegen

Groesbeek, Millingen, Nijmegen, Ubbergen.

35 Westelijke kleistreek van Noord-Brabant

Dinteloord c.a., Fijnaart c.a., Hooge- en Lage-Zwaluwe, Klundert, Made en Drimmelen, Nieuw-Vossemeer, Oud- en Nieuw-Gastel, Standaardbuiten, Steenbergen c.a., Terheijden, Willemstad, Zevenbergen.

36 Noord-Brabantse industriegebieden

Baardwijk, Bezooien, Capelle, Dongen, Eindhoven, Geertruidenberg, Geldrop, Gestel c.a., Gilze-Rijen, Goirle, Helmond, Loon op Zand, Raamsdonk, 's-Gravenmoer, 's-Hertogenbosch, Sprang, Stratum, Strijp, Tilburg, Tongelre, Vrijhoeve-Capelle, Waalwijk, Waspik, Woensel, Zes Gehuchten.

37 Baronie en markiezaat

Alphen en Riel, Baarle-Nassau, Bergen op Zoom, Breda, Chaam, Etten en Leur, Ginneken c.a., Halsteren, Hoeven, Huijbergen, Oosterhout, Ossendrecht, Oudenbosch, Princenhage, Putte, Rijsbergen, Roosendaal en Nispen, Rucphen c.a., Teteringen, Woensdrecht, Wouw, Zundert.

38 Maasoevers in Gelderland en Noord-Brabant

Appeltern, Balgoy, Batenburg, Bergharen, Beuningen, Dreumel, Druten, Ewijk, Heumen, Horssen, Overasselt, Wamel, Wijchen, Alem, Maren & Kessel, Beers, Berghem, Deursen en Dennenburg, Dieden, Demen, Langel, Empel c.a., Escharen, Gassel, Geffen, Grave, Heesch, Herpen, Huisseling en Neerloon, Linden, Lith, Lithoijen, Megen c.a., Nuland, Ooijen c.a., Oss, Ravenstein, Reek, Rosmalen, Velp.

39 Dommel- en Aagebied

Aalst, Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Bergeyk, Berkel c.a., Berlicum, Best, Bladel en Netersel, Borkel en Schaft, Boxtel, Budel, Cromvoirt, Diessen, Dinther, Dommelen, Drunen, Duizel c.a., Den Dungen, Eersel, Esch, Haaren, Heeswijk, Heeze, Helvoirt, Hilvarenbeek, Hooge- en Lage-Mierde, Hoogeloon c.a., Leende, Liempde, Lieshout, Luijksgestel, Maarheeze, Mierlo, Moergestel, Nieuwkuijk, Nuenen, Gerwen en Nederwetten, Oerle, Oirschot, Oisterwijk, Oostelbeers c.a., Reusel, Riethoven, Schijndel, Sint Michielsgestel, Sint Oedenrode, Soerendonk c.a., Son c.a., Stiphout, Udenhout, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven c.a., Vessem, Wintelre en Kneegsel, Vlijmen, Vught, Waalre, Westerhoven, Zeelst.

40 Peel en omstreken

Helden, Horst, Meijel, Nederweert, Sevenum, Venray, Weert, Asten, Bakel en Milheeze, Boekel, Deurne en Liesel, Erp, Gemert, Haps, Lierop, Mill en St. Hubert, Nistelrode, Oploo c.a., Schayk, Someren, Uden, Vlierden, Wanroy, Zeeland.

41 Maastricht, Venlo, Roermond

Maastricht, Oud-Vroenhoven, Roermond, Sint Pieter, Venlo.

42 Land van Cuijk langs de Maas en Noord-Limburg buiten de Peel

Arcen en Velden, Baexem, Beegden, Beesel, Belfeld, Bergen, Broekhuizen, Buggenum, Echt, Gennep, Grathem, Grubbenvorst, Haelen, Heel en Panheel, Herten, Heythuizen, Horn, Hunsel, Ittervoort, Kessel, Linne, Maasbracht, Maasbree, Maasniel, Meerlo, Melick & Herkenbosch, Montfort, Mook, Neer, Neeritter, Nunhem, Ohé en Laak, Ottersum, Posterholt, Roggel, Sint Odiliënberg, Stevensweert, Stramproij, Swalmen, Tegelen, Thorn, Vlodrop, Wanssum, Wesseem, Beugen en Rijkevoort, Boxmeer, Cuijk en St. Agatha, Maashees c.a., Oeffelt, Sambeek, Vierlingsbeek.

43 Zuid-Limburg (zonder de Mijnstreek)

Amby, Amstenrade, Beek, Bemelen, Berg en Terblijt, Bingelrade, Borgharen, Born, Bunde, Cadier en Keer, Eijsden, Elsloo, Geulle, Grevenbicht, Gronsveld, Gulpen, Heer, Houthem, Hulsberg, Itteren, Jabeek, Klimmen, Limbricht, Margraten, Meerssen, Merkelbeek, Mesch, Mheer, Munstergeleen, Nieuwstad, Noorbeek, Nuth, Obbicht en Papenhoven, Oirsbeek, Oud-Valkenburg, Rijckholt, Roosteren, Schimmert, Schin op Geulle, Schinnen, Schinveld, Sint Geertruid, Slenaken, Spaubeek, Stein, Susteren, Ulestraten, Urmond, Vaals, Valkenburg, Voerendaal, Wijlre, Wijnandsrade, Wittem.

44 Mijnstreek

Bocholtz, Broeksittard, Brunssum, Eijgelshoven, Geleen, Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld, Sittard, Ubach over Worms.

Bijlage 4: 42-EGG-indeling (1922)

1 Noordoost-Groningse bouwstreek

Appingedam, Baflo, Bedum, Beerta, Bellingwolde, Bierum, Delfzijl, Eenrum, Finsterwolde, Grijpskerk, Kantens, Kloosterburen, Leens, Loppersum, Meeden, Middelstum, Midwolde, Nieuwe Schans, Nieuwolda, Noordbroek, Oldehove, Scheemda, Stedum, 't Zand, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Usquert, Warffum, Wedde, Winschoten, Winsum, Zuidbroek, Zuidhorn.

2 Groninger Veenkoloniën

Hoogezand, Muntendam, Nieuwe Pekela, Onstwedde, Oude Pekela, Sappemeer, Slochteren, Veendam, Vlagtwedde, Wildervank.

3 Groninger weidegebied

Eelde, Peize, Roden, Adorp, Aduard, Ezinge, Grootegast, Haren, Hoogkerk, Leek, Marum, Noorddijk, Oldekerk.

4 Groningen

Groningen.

5 Drentse veenstreken

Anlo, Borger, Emmen, Gasselte, Gieten, Odoorn, Schoonebeek, Zuidlaren.

6 Drentse zandgronden

Assen, Beilen,, Dalen, Diever,, Dwingeloo, Havelte, Nijeveen, Norg, Oosterhesselen, Rolde, Ruinen, Ruinerwold, Sleen, Smilde, Vledder, Vries, Westerbork, Zweeloo.

7 Friese zandbouw

Achtkarspelen, Dantumadeel, Ooststellingwerf, Opsterland, Schoterland, Smallingerland, Tietjerksteradeel, Weststellingwerf.

8 Fries weidegebied

Aengwirden, Baarderadeel, Bolsward, Doniawerstal, Gaasterland, Haskerland, Hemelumer Oldephaert & Noord, Hennaarderadeel, Hindeloopen, Idaarderadeel, IJlst, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Rauwerderhem, Sloten, Sneek, Stavoren, Utingeradeel, Wijmbritseradeel, Wonseradeel, Workum.

9 Noord-Friese bouwstreek

Barradeel, Het Bildt, Dokkum, Ferwerderadeel, Franeker, Franekeradeel, Harlingen, Kollumerland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Westdongeradeel.

10 Wadden- en Zuiderzee-eilanden

Ameland, Schiermonnikoog, Marken, Terschelling, Texel, Urk, Vlieland, Wieringen.

11 West-Overijssels weidegebied

Meppel, Ambt Vollenhove, Blankenham, Blokzijl, Dalfsen, Genemuiden, Giethoorn, Grafhorst, Hasselt, Heino, IJsselmuiden, Kampen, Kamperveen, Kuinre, Nieuwleusen, Oldemarkt, Stad Vollenhove, Staphorst, Steenwijk, Steenwijkerwold, Wanneperveen, Wilsum, Zalk en Veecaten, Zwartsluis, Zwolle, Zwollerkerspel.

12 Zandgebied in Zuid-Drenthe en Noord-Overijssel

Coevorden, Hoogeveen, De Wijk, Zuidwolde, Ambt Hardenberg, Ambt Ommen, Avereest, Gramsbergen, Den Ham, Stad Hardenberg, Stad Ommen.

13 Industriegebied Twente en Achterhoek

Aalten, Dinxperlo, Eibergen, Gendringen, Groenlo, Hengelo (O.), Lichtenvoorde, Neede, Winterswijk, Wisch, Ambt Almelo, Ambt Delden, Borne, Denekamp, Diepenheim, Enschede, Goor, Haaksbergen, Lonneker, Losser, Oldenzaal, Ootmarsum, Rijssen, Stad Almelo, Stad Delden, Tubbergen, Vriezenveen, Weerselo, Wierden.

14 Zandgebied in Zuid-Overijssel en West-Achterhoek van Gelderland

Ambt Doetinchem, Bergh, Borculo, Didam, Doesburg, Gorssel, Hummelo, Laren, Lochem, Ruurlo, Stad Doetinchem, Steenderen, Vorden, Warnsveld, Wehl, Zelhém, Zutphen, Bathmen, Deventer, Diepenveen, Hellendoorn, Hengelo (Gld.), Holten, Markelo, Olst, Raalte, Wijhe.

15 Veluwe

Apeldoorn, Barneveld, Brummen, Doornspijk, Ede, Elburg, Epe, Ermelo, Harderwijk, Hattem, Heerde, Hoevelaken, Nijkerk, Oldebroek, Putten, Scherpenzeel, Voorst.

16 Noord-Noord-Holland en West-Friesland

Abbekerk, Alkmaar, Andijk, Anna Paulowna, Avenhorn, Barsingerhorn, Bergen, Berkhout, Blokker, Bovenkarspel, Broek op Langendijk, Callantsoog, Enkhuizen, Grootebroek, Harenkarspel, Heerhugowaard, Den Helder, Hensbroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Hoorn, Koedijk, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Nieuwe Niedorp, Noord-Scharwoude, Obdam, Opmeer, Opperdoes, Oudendijk, Oude-Niedorp, Oudkarspel, Oudorp, Petten, Schagen, Schellinkhout, Schoorl, Sijbekarspel, Sint Maarten, Sint Pancras, Spanbroek, Twisk, Venhuizen, Warmenhuizen, Wervershoof, Westwoud, Wieringerwaard, Wijdenes, Winkel, Wognum, Zijpe, Zuid-Scharwoude, Zwaag.

17 Duinstreken in Midden en Zuid-Noord-Holland

Bennebroek, Beverwijk, Bloemendaal, Castricum, Egmond aan Zee, Egmond binnen, Haarlem, Heemskerk, Heemstede, Heilo, Limmen, Schoten, Velzen, Wijk aan Zee en Duin, Zandvoort, Hillegom, Katwijk, De Lier, Lisse, Loosduinen, Monster, Naaldwijk, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Rijnsburg, Sassenheim, 's-Gravenzande, Valkenburg, Voorhout, Wassenaar, Wateringen.

18 Hollands Noorderkwartier

Akersloot, Assendelft, Beemster, Beets, Broek in Waterland, Edam-Volendam, Graft, Ipendam, Jisp, Katwoude, Kwadijk, Landsmeer, Middellie, Monnikendam, Oosthuizen, Oterleek, Purmerend, De Rijp, Schermerhorn, Uitgeest, Ursem, Warder, Wijdewormer, Wormer, Zuid- en Noord-Schermer.

19 Zaanstreek

Koog aan de Zaan, Krommenie, Oostzaan, Westzaan, Wormerveer, Zaandam, Zaandijk.

20 Groot-Amsterdam

Amsterdam, Buiksloot, Nieuwendam, Ransdorp, Sloten, Watergraafsmeer.

21 Haarlemmermeer e.o.

Aalsmeer, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Nieuwer-Amstel, Ouderamstel, Spaarndam, Uithoorn.

22 Vecht- en IJsselstreek

Ankeveen, Diemen, Kortenhoef, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, 's-Graveland, Weesp, Weesperkarspel, Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Achttienhoven, Benschop, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Bunnik, Cothen, Haarzuilens, Harmelen, Hoenkoop, Houten, IJsselstein, Jaarsveld, Kamerik, Kockengen, Laagnieuwkoop, Langbroek, Linschoten, Loenen, Loenersloot, Loosdrecht, Lopik, Maarssen, Maarsseveen, Maartensdijk, Mijdrecht, Montfoort, Nigtevecht, Odijk, Polsbroek, Ruwiel, Schalkwijk, Snelrewaard, Tienhoven, Tull en 't Waal, Veldhuizen, Vinkeveen, Vleuten, Vreeland, Vreeswijk, Werkhoven, Westbroek, Wijk bij Duurstede, Willeskop, Willige-Langerak, Wilnis, Zegveld.

23 Gooi en Oost-Utrecht

Blaricum, Bussum, Hilversum, Huizen, Laren, Amerongen, Amersfoort, Baarn, De Bilt, Bunschoten, Doorn, Driebergen, Eemnes, Hoogland, Leersum, Leusden, Maarn, Renswoude, Rhenen, Rijsenburg, Soest, Stoutenburg, Veenendaal, Woudenberg, Zeist.

24 Stad Utrecht e.o.

Jutphaas, Oudenrijn, Utrecht, Zuijlen.

25 Leiden en het Rijngebied

Ter Aar, Aarlanderveen, Alkemade, Alphen, Barwoutswaarder, Benthuizen, Bodegraven, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk, Leiden, Leiderdorp, Leimuiden, Nieuwkoop, Nieuwveen, Rietveld, Rijnsaterwoude, Voorschoten, Waarder, Warmond, Woerden, Woubrugge, Zevenhoven, Zoeterwoude, Zwammerdam, Oudshoorn.

26 Den Haag e.o.

Rijswijk, 's-Gravenhage, Voorburg.

27 Midden Zuid-Holland

Ameide, Ammerstol, Arkel, Asperen, Bergambacht, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Berkenwoude, Bleiswijk, Bleskensgraaf, Brandwijk, Delft, Everdingen, Goudriaan, Groot-Amers, Haastrecht, Hagestein, Hei- en Boeicop, Hekendorp, Heukelum, Hillegersberg, Hof van Delft, Hoogblokland, Hoornaar, Kedichem, Kethel, Langerak, Lange-Ruige-Weide, Leerbroek, Leerdam, Lexmond, Maasland, Meerkerk, Moercapele, Molenaarsgraaf, Nieuwland, Nieuwpoort, Noordeloos, Nootdorp, Ottoland, Oud-Alblas, Oudewater, Overschie, Papekop, Peursum, Pijnacker, Reeuwijk, Schiebroek, Schipluiden, Schoonhoven, Schoonrewoerd, Stolwijk, Stompwijk, Streefkerk, Tienhoven, Veur, Vianen, Vlaardinger-Ambacht, Vlist, Vrijenban, Wijngaarden, Zegwaard, Zevenhuizen, Zoetermeer.

28 Rotterdam

Rotterdam.

29 Nieuwe Waterweg

Maassluis, Pernis, Schiedam, Vlaardingen.

30 Industriegebied langs de Maas

Werkendam, Alblasterdam, Capelle aan den IJssel, Dordrecht, Giessendam, Giessen-Nieuwkerk, Gorinchem, Gouda, Gouderak, Hardinxveld, Hendrik-Ido-Ambacht, IJsselmonde, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Lekkerkerk, Moordrecht, Nieuwerkerk aan den IJssel, Nieuw-Lekkerkerk, Ouderkerk aan den IJssel, Papendrecht, Ridderkerk, Schelluinen, Sliedrecht, Waddinxveen, Zwijndrecht.

31 Betuwe, Oostelijk Rijngebied

Alem, Almkerk c.a., Ammerzoden, Andel c.a., Angerlo, Appeltern, Balgoy, Batenburg, Beesd, Bemmelen, Bergharen, Beuningen, Beusichem, Bokhoven, Brakel, Buren, Buurmalsen, Culemborg, De Werken en Sleenwijk, Deil, Demen, Deursen en Dennenburg, Dienen, Dodewaard, Dreumel, Driel, Drongelen c.a., Druten, Duiven, Echteld, Elst, Empel c.a., Engelen, Est en Opijnen, Ewijk, Gameren, Geldermalsen, Gendt, Giessen, Groesbeek, Haafden, Hedel, Hedikhuizen, Heerwaarden, Eethen c.a., Hemmen, Herpt, Herwen en Aerdt, Herwijnen, Heteren, Heumen, Heusden, Hill en Babyloniënbroek, Horssen, Huisseling en Neerloon, Huissen, Hurwenen, IJzendoorn, Kerkwijk, Kesteren, Langel, Lienden, Lith, Lithoijen, Maren & Kessel, Maurik, Meeuwen, Megen c.a., Millingen, Nederhemert, Nieuwkuijk, Oijen c.a., Ophemert, Oudheusden c.a., Overasselt, Pannerden, Poederrijen, Ravenstein, Rijswijk, Rossum, Tiel, Ubbergen, Valburg, Varik, Veen, Vlijmen, Vuren, Waardenburg, Wadenhoijen, Wamel, Westervoort, Wijchen, Wijk c.a., Woudrichem, Zaltbommel, Zevenaar, Zoelen, Zuilichem.

32 Zuidelijke Veluwegrens

Arnhem, Doorwerth, Nijmegen, Renkum, Rheden, Rozendaal, Wageningen.

33 Zuid-Hollandse eilanden

Abbenbroek, Barendrecht, Den Bommel, Brielle, Dirksland, Dubbeldam, Geervliet, Goedereede, Goudswaard, Heenvliet, Heerjansdam, Heinoord, Hekelingen, Hellevoetsluis, Herkingen, Hoogvliet, Klaaswaal, Maasdam, Melissant, Middelhamnis, Mijnsheerenland, Nieuw-Beijerland, Nieuwe Tonge, Nieuwenhoorn, Nieuw-Helvoet, Numansdorp, Ooltgensplaat, Oostvoorne, Oud-Beijerland, Ouddorp, Oude Tonge, Oudenhorn, Piershil, Poortugaal, Putterhoek, Rhoon, Rockanje, Rozenburg, 's-Gravendeel, Sommelsdijk, Spijkenisse, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Strijen, Vierpolders, Westmaas, Zuid-Beijerland, Zuidland, Zwartewaal.

34 Zeeland

Aagtekerke, Aardenburg, Arnemuiden, Axel, Baarland, Biervliet, Biggekerke, Borselen, Boschkapelle, Breskens, Brouwershaven, Bruinisse, Burgh, Cadzand, Kats, Clinge, Colijnsplaat, Kortgene, Domburg, Dreischor, Driewegen, Duivendijke, Eede, Elkerzee, Ellemeet, Ellewoutsdijk, Goes, Graauw en Langendam, Grijskerke, Groede, Haamstede, Heinkenszand, Hengstdijk, Hoedekenskerke, Hoek, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, IJzendijke, Kapelle, Kattendijke, Kerkwerf, Kloetinge, Koewacht, Koudekerke, Krabbendijke, Kruiningen, Meliskerke, Middelburg, Nieuw- en St. Joosland, Nieuwerkerk, Nieuwvliet, Nisse, Noordgouwe, Noordwelle, Oost- en West-Souburg, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Ossenis, Oudelande, Oud-Vossemeer, Ouwerkerk, Overslag, Ovezande, Philippine, Poortvliet, Renesse, Retranchement, Rilland-Bath, Ritthem, Sas-van-Gent, Scherpenisse, Schoondijke, Schore, Serooskerke (op Schouwen), Serooskerke (op Walcheren), s-Gravenpolder, 's-Heer-Abtskerke, 's-Heer-Arendskerke, 's-Heerenhoek, Sint Annaland, Sint Janssteen, Sint Kruis, Sint Laurens, Sint Maartensdijk, Sint Philipsland, Sluis, Stavenisse, Stoppeldijk, Terneuzen, Tholen, Veere, Vlissingen, Vrouwenpolder, Waarde, Waterlandkerkje, Wemeldinge, Westdorpe, Westkapelle, Wissekerke, Wolfaartdijk, Yerseke, Zaamslag, Zierikzee, Zonnemaire, Zoutelande, Zuiddorpe, Zuidzande.

35 Westelijk Noord-Brabant

Dinteloord c.a., Dussen c.a., Fijnaart c.a., Hooge- en Lage-Zwaluwe, Klundert, Made en Drimmelen, Nieuw-Vossemeer, Oud- en Nieuw-Gastel, Standaardbuiten, Steenberg c.a., Terheijden, Willemstad, Zevenbergen.

36 Zandgronden van Noord-Brabant

Alphen en Riel, Asten, Baarle-Nassau, Bakel en Milheeze, Bergen op Zoom, Bergeyk, Best, Bladel en Netersel, Boekel, Borkel en Schaft, Breda, Budel, Chaam, Deurne en Liesel, Diessen, Dommelen, Duizel c.a., Eersel, Etten en Leur, Gemert, Ginneken c.a., Halsteren, Heeze, Hilvarenbeek, Hoeven, Hooge- en Lage-Mierde, Hoogeloon c.a., Huijbergen, Leende, Lierop, Lieshout, Luijksgestel, Maarheeze, Moergestel, Oerle, Oirschot, Oostelbeers c.a., Oosterhout, Ossendrecht, Oudenbosch, Princenhage, Putte, Reek, Reusel, Riethoven, Rijsbergen, Roosendaal en Nispen, Rucphen c.a., Schayk, Soerendonk c.a., Someren, Son c.a., Teteringen, Uden, Vessem, Wintelre en Knegsel, Vierden, Westerhoven, Woensdrecht, Wouw, Zeeland, Zundert.

37 Noord-Brabants westelijk industriegebied

Baardwijk, Berkel c.a., Besoijen, Capelle, Dongen, Geertruidenberg, Gilze-Rijen, Goirle, Loon op Zand, Oisterwijk, Raamsdonk, 's-Gravenmoer, Sprang, Tilburg, Udenhout, Vrijhoeve-Capelle, Waalwijk, Waspik.

38 Meijerij van 's-Hertogenbosch

Berghem, Berlicum, Boxtel, Cromvoirt, Dinther, Drunen, Den Dungen, Erp, Esch, Geffen, Haaren, Heesch, Heeswijk, Helvoirt, Herpen, Liempde, Nistelrode, Nuland, Oss, Rosmalen, Schijndel, 's-Hertogenbosch, Sint Michielsgestel, Sint Oedenrode, Veghel, Vught.

39 Noord-Brabants oostelijk industriegebied

Aalst, Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Eindhoven, Geldrop, Helmond, Mierlo, Nuenen, Gerwen en Nederwetten, Stiphout, Valkenswaard, Veldhoven c.a., Waalre, Zeelst, Zes Gehuchten, Gestel c.a., Stratum, Strijp, Tongelre, Woensel.

40 Noord-Limburg

Arcen en Velden, Baexem, Beegden, Beesel, Belfeld, Bergen, Broekhuizen, Buggenum, Echt, Gennep, Grathem, Grubbenvorst, Haelen, Heel en Panheel, Heijthuisen, Helden, Herten, Horn, Horst, Hunsel, Ittervoort, Kessel, Linne, Maasbracht, Maasbree, Maasniel, Meerlo, Meijel, Melick & Herkenbosch, Montfort, Mook, Nederweert, Neer, Neeritter, Nunhem, Ohé en Laak, Ottersum, Posterholt, Roermond, Roggel, Roosteren, Sevenum, Sint Odiliënberg, Stevensweert, Stramproij, Swalmen, Tegelen, Thorn, Venlo, Venray, Vlodrop, Wanssum, Weert, Wessum, Beers, Beugen en Rijkevoort, Boxmeer, Cuyk en St. Agatha, Escharen, Gassel, Grave, Haps, Linden, Maashees c.a., Mill en St. Hubert, Oeffelt, Oploo c.a., Sambeek, Velp, Venray, Vierlingsbeek, Wanroy, Wanssum, Oud-Vroenhoven.

41 Zuid-Limburg

Amby, Beek, Bemelen, Berg en Terblijt, Borgharen, Born, Bunde, Cadier en Keer, Elsloo, Eysden, Geulle, Grevenbicht, Gronsveld, Gulpen, Heer, Houthem, Hulsberg, Itteren, Klimmen, Limbricht, Maastricht, Margraten, Meerssen, Mesch, Mheer, Nieuwstad, Noorbeek, Nuth, Obbicht en Papenhoven, Oud-Valkenburg, Rijckholt, Schimmert, Schin op Geulle, Schinnen, Sint Geertruid, Sint Pieter, Slenaken, Spaubeek, Stein, Susteren, Ulestraten, Urmond, Vaals, Valkenburg, Voerendaal, Wijlre, Wijnandsrade, Wittem.

42 Mijnstreek

Amstenrade, Bingelrade, Bocholtz, Broeksittard, Brunssum, Eygelshoven, Geleen, Heerlen, Hoensbroek, Jabeek, Kerkrade, Merkelbeek, Munstergeleen, Nieuwenhagen, Oirsbeek, Schaesberg, Schinveld, Simpelveld, Sittard, Ubach over Worms.

Bronnen

Archief Centraal Bureau voor de Statistiek:

Inv.nr. 670:

Rapport der Subcommissie voor de economisch-geografische indeeling aan de Centrale Commissie voor de Statistiek, d.d. 3 februari 1939, no. 12-1.

Brief van de waarnemend directeur-generaal van de statistiek E.W. van Dam van Isselt aan de voorzitter van de Sub-Commissie voor de economisch-geografische indeeling, d.d. 1 mei 1939. Met bijlage.

Archief Centrale Commissie voor de Statistiek:

Niet geïnventariseerd:

Dossier Volkstelling 1920, Verslag vergadering Volkstelling (beroepstelling), d.d. 1 december 1921.

Literatuur

- Assen, J.G.M., en M.L. van der Heijde, 'Regionale indelingen van Nederland', *Bronnen van het Centraal Bureau voor de Statistiek*, deel 1. (Nijmegen 1985)
- Batenburg, D.J.C. van, 'Regionaliteit in de statistiek', *Statistisch Magazine* 3 (1983), nr. 2: 5–17.
- Beeckman, D., 'Regionale statistieken anno 2006: horizontaal, verticaal en digitaal', *Geo Info* 3 (2006), nr. 3: 106–108.
- Bie, R.J. van der, *Met jenever als basis. De oudste economisch-geografische indeling van ons land* (1919). (oktober 2005, te vinden op www.cbs.nl)
- Bie, R.J. van der, 'Old gin in new bottles. The official debate on the reliability and production of statistics on the consumption of spirits in the Netherlands (1917–1920)', in: Klep, P., J.G.S.J. van Maarseveen, I. Stamhuis, *The statistical mind in modern society. The Netherlands 1850–1940*. Vol. 1. (The Hague 2008), 239–260.
- Blink, H., 'De Nederlandsche statistiek: in het bijzonder de economische statistiek in verband met de kennis van Nederland', *Vragen van den Dag* 48 (1912), aug.–sept.
- Blink, H., *Opkomst van Nederland als economisch-geografisch gebied van de oudste tijd tot heden*. (Amsterdam 1925)
- Boonstra, O., 'Breukvlakken in de eenwording van Nederland', Maarseveen, J.G.S.J., en P.K. Doorn (red.), *Nederland een eeuw geleden geteld. Een terugblik op de samenleving rond 1900*. (Amsterdam 2001), 277–298.
- CCS, 'Overzicht van de sterfte in de jaren 1891–1892 van mannen tusschen 18 en 50 jaren, met onderscheiding naar het beroep, de leeftijd en de doodsoorzaken', *Maandcijfers en andere periodieke opgaven betreffende Nederland en Nederlandsch Oost-Indië*, nr. 6 (1896) ('s-Gravenhage 1896), 75–115.
- CBS, 'Statistiek van de sterfte onder de mannen van 18–65 jaar met onderscheiding naar het beroep en de positie daarin bekleed in verband met leeftijden en doodsoorzaken in de jaren 1908–1911', *Bijdragen tot den Statistiek van Nederland*. Nieuwe volgrees nr. 247. ('s-Gravenhage 1917)
- CBS, *Beredeneerde indeeling van Nederland in economisch-geografische eenheden*. (Voorburg 1941)
- CBS, *Herziene indeling van Nederland in 129 economisch-geografische gebieden*. ('s-Gravenhage 1961)
- CBS, *Inventarisatie van regionaal-statistische gegevens 1946–1970*. ('s-Gravenhage 1971)
- Ferro, H., *De indeling van Nederland in economisch-geografische gebieden*. (Leiden 1953)
- Hussen, J.G.M. van, 'Regionale indelingen en gezondheidsstatistieken', *Maandbericht gezondheidsstatistiek* 1 (1982), nr. 4: 5–15.
- Jaarverslag der Centrale Commissie voor de Statistiek over 1915*. ('s-Gravenhage 1917)
- Raets, H.J.T.M. en D.J.C. van Batenburg, 'Regionale indelingen', *CBS Select 2. Statistische opstellen*. ('s-Gravenhage 1983), 117–132.
- Schulten, C.M., 'Jannes Johannes Cornelis van Dijk (1871–1954)', *Biografisch Woordenboek van Nederland 2*. (Den Haag 1985)
- Verstege, J.Ch.W. *Het regionale element in de statistiek*. Voordracht gehouden voor de 'Société belge de Statistique' op 21 december 1956.
- Vet, B. de, 'Cijfers voor regionaal beleid: veertig jaar regionale rekeningen', B. Erwich, J.G.S.J. van Maarseveen, *Een eeuw statistieken. Historisch-methodologische schetsen van de Nederlandse officiële statistieken in de twintigste eeuw*. (Amsterdam 1999), 297–325.
- Vliegen, J.M., 'Regionalisering en statistische beschrijving', B. Erwich, J.G.S.J. van Maarseveen, *Een eeuw statistieken. Historisch-methodologische schetsen van de Nederlandse officiële statistieken in de twintigste eeuw*. (Amsterdam 1999), 227–261.